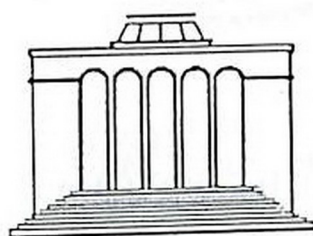

ԳՐԱԲԱՐԻ
ԲԱՌԱՐԱՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԵՐ

[illegible]

K

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА им. Р. АЧАРЯНА

Л. Ш. ОГАНЕСЯН

ВОПРОСЫ ЛЕКСИКОГРАФИИ
И ЛЕКСИКОЛОГИИ
ДРЕВНЕАРМЯНСКОГО
ЯЗЫКА

ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО «ГИТУТЮН» НАН РА
2009

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Հ. ԱՌԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Լ.Շ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԳՐԱԲԱՐԻ
ԲԱՌԱՐԱՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՅԵՐ

A 95214

ԵՐԵՎԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ «ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2009

ՀՏԴ 809.198.1

ԳՄԴ 81.23

Հ 854

*Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Հ.Աճառյանի անվան
լեզվի ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ*

Պատասխանատու խմբագիր՝ բանասիրական
գիտությունների թեկնածու Ն.Գ. Հովհաննիսյան

Հովհաննիսյան Լ. Շ.

Հ 854 Գրաբարի բառարանագրության և բառագիտության հարցեր.
– Եր., Գիտություն, 2009, 90 էջ:

Աշխատանքում որոշ դասակարգումներով, բառաքննական-
ստուգաբանական դիտարկումներով քննվում են Նոր
հայկազյան բառարանում չարտացոլված բառեր:

Գիրքը նախատեսված է հայոց լեզվի պատմական բառա-
պաշարով զբաղվողների համար:

ՀՏԴ 809.198.1

ԳՄԴ 81.23

ISBN 978-5-8080-0808-3

© ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 2009թ.

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն ուսումնասիրությունը նվիրված է Նոր հայկազյան բառարանում¹ չվկայված բառերի քննությանը:

Հին հայերենի հարուստ բառապաշարը ըստ կարելվոյն արտացոլված է գրաբարի բառարաններում: Այդ բառարաններից մեծարժեքը, անշուշտ, ՆՅԲ-ն է, որը ծավալուն նյութից զատ աչքի է ընկնում բառիմաստների մանրամասն բացատրություններով՝ համապատասխան բնագրային օրինակներով:

ՆՅԲ-ն ըստ էության մասնապատկերային բառարանի արժեք ունի, քանի որ նշում է վկայության ժամանակաշրջանը՝ առաջին հերթին հինգերորդ դարյան օրինակները, այնուհետև հաջորդ դարերից վկայվածները:

Եիշտ է, ՆՅԲ-ից հետո հրատարակված Առձեռն բառարանը² ավելի մեծ թվով բառեր է պարունակում, սակայն այն առանց բնագրային վկայությունների է և, բնականաբար, չունի տեղեկատվական այն հնարավորությունը, ինչ ՆՅԲ-ն:

Զգալի թվով բառեր, որոնք ավանդված են գրաբար մատենագրության մեջ, տարբեր պատճառներով արտացոլված չեն ՆՅԲ-ում: Սա դույզն-ինչ չի ստվերում երախտաշատ բառարանագիրների վաստակը. նրանք արել են հնարավորը՝ իրենց ապրած ժամանակաշրջանի բառահավաքչական, բառամեկնողական, հրատարակչական պայմաններին ու հնարավորություններին համապատասխան:

Հայկազյան բառարանների հրատարակումից հետո բազմաթիվ ուսումնասիրողներ անդրադարձել են բառա-

րաններում չգետեղված, այսպես կոչված, «նոր» կամ «նորահայտ» բառերին, կատարել բառիմաստային ճշգրտումներ:³

Երկար ժամանակ զբաղվելով գրաբարի բառապաշարի ուսումնասիրությամբ՝ բացի լեզվաբանական, բառագիտական որոշ հարցերի պարզաբանումից հավաքել ենք Նոր հայկազյան բառարանում չարձանագրված բազմաթիվ բառեր՝ կատարելով նաև բառաքննական-ստուգաբանական դիտարկումներ:⁴

Կազմել ենք նաև բառարան, որն ընդգրկում է մոտ 5.500 բառարանային միավոր: Նյութը քաղել ենք հայինքնություն ու թարգմանական գրականությունից՝ օգտվելով նաև այլ ուսումնասիրողների աշխատանքներից:

Անդրադառնանք ՆՅԲ-ում չվկայված բառաշերտի որոշ բնութագրումների:

Նկատելիորեն գերակշիռ են բաղադրյալ կազմությունները: Պարզ արմատական կամ այդպիսին գիտակցվող բառերը մեծ տոկոս չեն կազմում /դրանց կանդրադառնանք համապատասխան տեղում/:

Ամենամեծաթիվը Ա-ով սկսվող բառերն են /մոտ 900 բառ/, այնուհետև՝ Զ-ով /մոտ 400 բառ/, Ս-ով /մոտ 270 բառ/, Յ-ով /170 բառ/: Բնականաբար, ինչպես և Հայկազյան բառարաններում, քիչ են Է և Ռ տառերով սկսվող բառերը:

Աստուած նախադաս բաղադրիչով բառերի թիվը անցնում է 40-ից. աստուածաբարդ, աստուածաբուռն, աստուածագամ, աստուածագոչ, աստուածագալակ, աստուածակարծեալ, աստուածասնունդ, աստուածավայելչութիւնաբար: Նման կազմությունները շատ են և ՆՅԲ-ում: Պատճառը, անշուշտ, գրաբար մատենագրության

բնույթն է: Մեր մատենագրության զգալի մասը քրիստոնեությանը, եկեղեցուն, հոգևոր կյանքին է վերաբերում. այդ թեման շոշափվում է նաև այլ ժանրի ու բովանդակության գործերում: Քրիստոս բաղադրիչով նույնպես մի շարք բառեր կան, որոնք ՆՅԲ-ն չունի: ՆՅԲ-ում Քրիստոս նախադաս բաղադրիչով վկայված է 80 բառ, որոնցից 9-ը Քրիստոն /Քրիստոս բառի հունարեն հայցական հոլովածն/ հիմքով:

Դ. Գյուրջինյանը իր մի ուշագրավ հոդվածում, մանրամասն քննելով Քրիստոս անվան բառակազմական արժեքը, նշելով բառակազմական կաղապարների բնույթը, նկատում է, որ «Քրիստոս անունով կազմված որոշ բառերում առաջին բաղադրիչը նշում է ոչ միայն Քրիստոսին /անձը, պաշտամունքի առարկան/, այլև Քրիստոսի ուսմունքը, դավանանքը՝ քրիստոնեությունը, նաև Քրիստոսի հավատացյալներին»:⁵

Քրիստոս բաղադրիչով ներքոգրյալ բառերը չկան ՆՅԲ-ում. Քրիստոնեամիտ «քրիստոնյա» /Բուզ., 224/, քրիստոսաբերան «Քրիստոսի նման կամ քրիստոնեությունը գովաբանող, Յ.Ոսկեբերանին տրված մակդիր», /Օձն., ՄՅ, 151/, քրիստոսադաւանութիւն /ԼԲԳ, 7-րդ դ./, քրիստոսախրատ /Աթանաս, 549/, քրիստոսածաւալ «Քրիստոսի կողմից սփռված, տարածված». «Առաջնորդ ինձ ունեցելով զաստուածուսոյց Եփրեմ և զքրիստոսածաւալ աղբիւրն իմաստից» /Ոսկ., Ն.Բիւզ./, քրիստոսահիմն /Յիշատ., ԺԵ, Ա, 365/, քրիստոսամատն «քրիստոսային, Քրիստոսի զորությունն ունեցող». «Աստուատ ապա վերստին յընդհանրական եկեղեցին զուարճացեալ ծաղկօք զանազան և յոքնափայլ առաքինութեամբք ի ձեռն քրիստոսամատն խաչիս» /Եփր., Մատ., Դ, 75/, քրիստոսանիշ

«Քրիստոսի նշանը հանդիսացող, սուրբ խաչը» /Օձն., ՄՅ, 136/, քրիստոսանմանութիւն /Փարպ., Թղթ, 187/, քրիստոսապահ /Յիշատ., ԺԵ, Ա, 433/, քրիստոսապատառ «Քրիստոսին, քրիստոնեությունը մերժող» /Կմտս, Վասն հւտ., 320/, քրիստոսաւետեալ «Քրիստոսից ավետիս ստացած, հավատացյալ» /Օձն., Ժող., 489/, քրիստոսափառ «Քրիստոսին, քրիստոնեությունը փառաբանող» /Յիշատ., ԺԴ, 138/:

Բարդ բառերի շարքում թվական գերակշռություն ունեն ամեն/ա/, բազում, բարի, չար, բաջ նախադաս բաղադրիչներով կազմությունները. բազում-ով՝ մոտ հինգ տասնյակ, մյուսները՝ երեք տասնյակի սահմաններում: Նշենք մի քանիսը. ամենակէզ «ամեն ինչ այրող» /Եղիշ., Մատ., 229/, ամենահաստ «ամեն ինչ հաստատող, ստեղծող» /Եփր., «Սիոն», 1928թ., 278/, ամենաչեայ «ամեն ինչ տեսնող» /Պիսիդ., 1492/, ամենատգեղ «ամբողջովին տգեղ» /Ոսկ., Պօղ., Բ, 629/, ամենայառաջադիմութիւն «ամենից առաջինը լինելը» /Ոսկ., Մտթ., Գ, 47/, բազմաբեռն «շատ բեռնված» /Ոսկ., Գառք, 110/, բազմադարձութիւն «փոփոխականություն, փոփոխելը» /Ոսկ., Պօղ., Բ, 74/, բազմածով «ջրառատ» /Եղիշ., Մատ., 275/, բազմամանուկ «շատ երեխաներ ունեցող» /Գր. Նազ., ի Բասիլ., 166/, բազմատարր «շատ տարրերից կազմված» /Ոսկ., Պօղ., Բ, 541/, բազումօգտակ «շատ օգտակար» /Թէոն, 6/, բաջաբարձր «շատ բարձր» /Սոփ., ԺԳ, 54/, բաջածելակի «վայելուչ ձևով» /Թէոն, 182/, բաջանայեաց «սրատես» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 79/, բաջուոր «լավ հյուսված, ամուր» /Ոսկ., Գառք, 339/:

Ամեն-ի բառակազմական յուրահատկության մասին Զր. Աճառյանը գրում է. «Սրանից են կազմւում հարիւրա-

ւոր բարդութիւններ, որոնք բաժանուում են երկու մեծ խմբի. ա/ ոսկեդարեան բարդութիւններ, որոնց մէջ ամեն նշանակում է «ամենքը կամ ամէն բան» և միանում է բայարմատի հետ.... բ/ յետին բարդութիւններ, որոնց մէջ ամէն նշանակում է «ամենից կամ ամենից աւելի» և միանալով ածականների հետ՝ կազմում է գերադրական. օր. ամենամեծ, ամենալաւ...» / Տե'ս Արմ., ամէն բառահոդվածը/:

Չանդրադառնալով ոսկեդարյան և հետոսկեդարյան գրաբարի տարբերակվածության հարցին՝ նշենք, որ ամենա-ով կազմութիւնների մեծ թիվը գրաբարում կարելի է բացատրել նաև ածականի համեմատական աստիճան ցույց տալու հատկանիշով: Քաջ-ով կազմութիւնների մեծաթիվ լինելն էլ կարելի է բացատրել այդ բառի բազմիմաստությամբ՝ «լավ, ընտիր, ազնիվ, առաքինի, արի, կտրիճ, շատ...»:

Բերենք բարի, չար բաղադրիչներով մի քանի վկայութիւն. բարեդասութիւն «բարեկարգութիւն /Ոսկ., ճառք Անդր., 780/, բարեդաւանութիւն «ճշմարիտ դավանանք» /Ն.տ./, բարեմտանալ «բարի դառնալ» /Ոսկ., Պօղ., Բ. 362/, բարեպաշտօնեայ «եկեղեցու բարեպաշտ սպասավոր» /Վարք հրնց, Ա, 125/, բարեւեզու/ու/թիւն «կիրթ լեզու» /Սոկր., 260/, բարիասագութիւն «լավ խոսելը, բարի բան ասելը» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 31/, չարախտեան «վնասակար» /Ոսկ., ճառք, 535/, չարակեցիկ «չար, չարաբարո» /Եմես., ԺԳ/, չարալը «վատ մարդ» /Սոփ., Զ, 121/, չարանդակ «չար» /Ուխտ., Բ, 104/, չարանուն «վատահամբավ» /Վարք հրնց, Բ, 156/, չարասիրտ «նենգ» /Բուզ., 40/:

Բազմաթիվ են վեր- նախադաս բաղադրիչով կազմությունները: Վեր-ն էլ մենհիմաստ չէ, և գրաբարում վեր-ով կազմությունների մեծաթիվ լինելու հիմնական պատճառը հուն. անա նախդրի իմաստով գործածվելն է:

Նկատելի է, որ ՆՅԲ-ում 5-րդ դ. մատենագրության տվյալները ավելի ընդգրկուն են. դա պատահական չէ: Այդ դարում է ձևավորվել գրական /գրավոր/ լեզուն. այդ դարից է ավանդվել բազմաբնույթ ինքնուրույն և թարգմանական գրականություն, որի հենքի վրա զարգացել է մեր մատենագրությունը, լեզուն: Պետք է ասել, որ 5-րդ դ. հայ թարգմանական գրականության բառապաշարի բառարանագրումը դեռ անելիքներ ունի: Բազմաթիվ բառեր դուրս են մնացել ՆՅԲ-ից. դա կարելի է բացատրել այն հանգամանքով, որ բառարանագիրները ձեռքի տակ չեն ունեցել որոշ ձեռագրեր, չեն եղել քննական բնագրեր: Անշուշտ, պետք է նկատի առնել բառարանի ծավալի խնդիրը, իհարկե, նաև բառարանագիրների որդեգրած որոշ սկզբունքներ: Թարգմանական գրականությունից Աստվածաշնչի բառապաշարի բառարանագրումը թերևս կատարյալ է:

5-րդ դ. հայ թարգմանական գրականությունը իր տարաբնույթ արտահայտություններով մեծապես նպաստել է ինքնուրույն գրականության ձևավորմանն ու զարգացմանը: Մեր պատմիչներն ու մատենագիրները մեծապես օգտագործել են սկզբնաղբյուրների նյութը. նրանք առաջին հերթին եղել են թարգմանիչներ /ասորերենից, հունարենից, հավանաբար և պարսկերենից/: Թարգմանվող գրականության լեզվական առանձնահատկությունները, տարբեր ոճական դրսևորումները, բառապաշարային, տերմինային համակարգը հայեցի դարձնելու, մա-

սամբ նաև պատճենելու գործոնները իրենց դրական դերն են ունեցել հայ գրավոր խոսքի զարգացման գործում:

Թարգմանական գրականության բառապաշարի հնարավորինս բառարանագրումը խիստ անհրաժեշտություն է, առանց որի թերի կլինի հատկապես 5-րդ դ. գրաբարի բառապաշարի իրական պատկերը:

ՆՅԲ-ում չեն արձանագրվել նաև 5-րդ դ. հայ հեղինակների օգտագործած որոշ բառեր: Բյուզանդի «Պատմությունից», օրինակ, 20-ից ավելի բառեր բառարանագրված չեն: Նշենք մի քանիսը. արջն «սև». «Հանկարծօրէն ծիւնն ցամաք արջն լինէր առաջի նորա» /Բուզ., 32/: Գետախառնունք «գետերը միանալու տեղը». «Մարդպետն հայր էջ յափն գետոյն հոսանացն Եփրատու, ի գետախառնունս երկուց գետոց» /98/: Եղեգնաբերան «եղեգնուտի մուտքը, սկիզբը». «Ի մայրեացն յեղեգնաբերանին... լցին զդաշտն կաղնատուն տնկով» /16/:

Ագաթանգեղոսից. Անկարծական «կամքից անկախ». «Լինի ընդ անկարծական դարձ կենացն» /Ագաթ., 243/: Առաջագիր «առաջուց գրված». «Ձառաջագիր աւետարանն յիշատակելով՝ սկիզբն դնէ.../247/: Սնոտիմաց «դատարկ, սին». «Խորհուրդ առեալ, սնոտիմաց խորհուրդ...» /293/:

Խորենացուց. Արքայամանուկ «արքայորդի». «Շապուհ, որ լսի արքայամանուկ» /Խոր., 216/: Գեղեցկադիմակ «գեղեցիկ կերպարանքով». «Ձկոյս մի գեղեցկադիմակ ի քերցն Արտաւազդայ» /217/: Քարտուղարութիւն «քարտուղարի, ատենադպիրի պաշտոն». «Եւ մերոյն Արտաշիսի հրամայեաց երթալ ի Պարսս իւրովք զիւզոստա-

տօք, գորոյ զհետ քարտուղարութեամբ լեալ այս այր, որ զայս պատմութիւն ետ մեզ » /190/:

Փարպեցուց. Այրացի «քաջ». «Եւ արքայոյ վրաց Վախթանգ այրացի է» /10/: Մարթնութիւն «հմտութիւն». «Եւ իշխանն... սիրէր զկապեալսն Յայոց յոյժ և զքաջութիւն նոցա և զլաւ բարս և զմարթնութիւնն բազում անգամ գրով ծանուցանէր մեծամեծացն» /108/:

Փարպեցու «Թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան» գործը, ըստ երևոյթին, ծանոթ չի եղել բառարանագիրներին, քանի որ երկու տասնյակից ավելի բառեր տեղ չեն գտել ՆՅԲ-ում, ինչպէս՝ ախոյեանաբեկ, անդիմակալ, կշռաքնին, հրարծակ, մահաձայն, տգիտահալած...

ՆՅԲ-ում չարձանագրված բառեր կան բոլոր հեղինակներից:

Ածանցավոր կազմութիւններ

Ինչպէս և սպասելի էր, ՆՅԲ-ում չարձանագրված բառերի շարքում գերակշիռ են ածանցավոր կազմութիւնները:

Դասական գրաբարը հարուստ չէր նախածանցներով: Հետդասական շրջանում հունարենի պատճենմամբ շրջանառության մեջ դրված բազմաթիվ ձևութներ համալրեցին նախածանցների շարքը /ապ, բաղ, հար, շար... և այլն/: Ածանցական արժէք ունեին նաև գրաբարի նախդիրները. դրանք «հայերենում դեռ շատ վաղ ժամանակներում կիրառվել են նաև ածանցական նշանակությամբ: Շատ բառերում դրանք այնքան սերտ են ձուլված բառարմատին, որ բառի այդպիսի գործածումը գրեթէ չի գի-

տակցվում, օրինակ՝ առաւել, առողջ, զառամ /զ-առ-ամ/, ընկեր /ընդ+կեր/, ընդունել, ըստանձնել...»:⁶

Հաճախական է ան-ածանցը: Այն կազմում է Ա-ով սկսվող բառերի մոտ մեկ քառորդը՝ 230-ից ավելի: Բազմազան են ան-ով բառակազմական կաղապարները և նախատիպ հիմքերը, որոնց անդրադառնալը մեր նպատակից դուրս է: Բերենք միայն մի քանի օրինակ. անաս «չասված» /Անան. Սանահ., 182/, անարահետ /Վկ. արև., 85/, անարանգական «ամուսին չունեցող» /Եմես., է/, անգիշեր «չխավարող» /Ղևոնդ, 66/, անգգուշացող /Փարպ., Թղթ, 201/, անրնկալուչ «չընկալող, անընդունակ» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 580/, անթնդելի «ամուր, անշարժ» /Ոսկ., Ճառք, 691/, անծերունի «չծերացող, հավիտենական» /Լար., Տաղ., 76/, անհայեաց «մութ, անտեսանելի» /Կոչ.ընծ., 45/, անհայիոյ «առանց հայիոյանքի» /Իրեն., Յոյցք, 111/, անճշմարտութիւն /Խոր., Մատ., 335/, աննմանազգի «այլատեսակ» /Փիլ., Բանք, 159/, անպատար «չլցվող, անհատակ» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 92/:

Խոսելով գրաբարի ժխտականության իմաստ արտահայտող ան-, ապ/ա/-, դժ/տժ/-, չ-, տ- ածանցների կիրառության հաճախականության մասին՝ Լ. Հովսեփյանը գրում է. «Ան- նախածանցով կազմված բառերը բաց խումբ են ներկայացնում և հեշտությամբ կարող են համալրվել նորանոր կազմություններով»⁷. այս դրույթը հաստատվում է և նորահայտ բառերի տվյալներով:

Ընդ-ով կազմություններից են. ընդդէմասաց «դէմ խոսող» /Վահր. Րաբ., Բան. տէր., 41/, ընդերձական «խարխուլ» /Եմես., ԺԳ/, ընդծաղկապատութիւն «ծաղիկներով պատելը կամ պատվելը» /Անան., Յղ. ապստ., 110/, ընդմուտ «ազդու» /Ոսկ., Պօղ., 314/, ընդվայրամիտ «ան-

միտ» /Ոսկ., Ն. Բիւզ./: Այս կարգի բառերի թիվը մոտ երեք տասնյակ է:

Յամ-ով կազմությունների թիվը նույնպես երեք տասնյակի սահմաններում է. համակարծել «համակարծիք լինել» /Սուր., 76/, համահովիլ «եպիսկոպոսների, հոգևոր պետերի գործակից» /Օձն., ՄՅ, 151/, համահպել «միասին կցել» /Սուր., 115/, համանդամք «մարմնի բոլոր մասերը» /Վարք հրնց, Բ, 664/, համաշխարհակործան «ամբողջ աշխարհը կործանած» /Նարկ., Տաղ., 191/, համապարաւորել «համախմբվել, հավաքվել» /Աթանաս, 265/, համաջանօղ «աշխատանքին մասնակցող, աջակից» /Սուր., 42, 67/, համորովայն «արգանդակից, միևնույն մորից ծնված» /Փիլ., Մնաց., 203/, համտիկ «համապատիվ» /Ոսկ., Պօղ., Բ, 603/:

Առանձնակի հետաքրքրություն են ներկայացնում չ-ժխտական ածանցով բառերը, որոնց թիվը անցնում է չորս տասնյակից: «Ժամանակակից հայերենում չ-ժխտականով գործածական բաղադրությունների նախատիպերը բայական են: Բաղադրությունները ունեն «նախատիպի արտահայտած գործողությունը չկատարող» բառակազմական նշանակություն, ինչպես չբեր, չխոս/կան/, չկամ... Չաշխատավարձ բաղադրության մեջ չ-ն պահում է գրաբարյան մի քանի կազմություններում առկա անարգական իմաստը /հմմտ. չաստուած, չազգ»:⁸

Գրաբարում պատկերը այլ է. չ-ն դրվում է բայերի /բայահիմքի/, այնպես էլ գոյականների, ածականների, այլ խոսքի մասերի վրա: Ահա այդ կարգի օրինակներ.

չգոյութիւն /Եղիշ., Մատ., 173/, չերեւելի /Եփր., Մատ., 360/, չիմաստուն /Ոսկ., Ես., 463/, չիւր «ոչ իրենը» /Ոսկ., Ես., 279/, չխօսուն /Ն.տ./, չկաթողիկոս «ոչ օրինա-

կան կաթողիկոս» /Անան., Յդ. ապստ., 111/, չկերող /Մանդ., ՅՈւ., 251/, չհամեմատութիւն «համեմատելի չլինելը» /Ոսկ., ճառք նշխ., 167/, չճանապարհ «անանցանելի տեղ» /Ոսկ., Մտք., 645/, չհուլայ «ոչ մոտ» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 37/, չճանաչողութիւն «արհամարհանք» /Փարպ., 166/, չնախանձոտ «չնախանձող, ոչ վրեժխնդիր» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 654/, չպատրիարք «անարժան պատրիարք» /Միխ. Ասորի, 565/, չպարտապան /Ոսկ., Պօղ., Ա, 394/...

S- ժխտականով բառերի թիվը քիչ է. տկեղծ «տոճ» /Ոսկ., Պօղ., Բ, 492/, տհալութիւն «չմարսված ուտելիք» /Պիսիդ., 956/: Տգեղաբարբառ, տգետխորհուրդ, տգիտահալած բառերը նույնպես չկան ՆՅԲ-ում:

Գրաբարի բառակազմական համակարգում մեծ դեր ունեն վերջածանցները: Բացի այն, որ վերջածանցներն ինքնին ավելի մեծ թիվ են կազմում, քան նախածանցները, վերջածանցավոր կազմությունների քանակի ավելացման մեջ մեծ դեր է խաղում նաև վերջածանցների զուգորդելիությունը: Մեկ բառը կարող է ստանալ մինչև չորս վերջածանց, իսկ երկու վերջածանցի զուգորդությունը բավական հաճախադեպ է /12,5%/, ինչ չէր կարելի ասել նախածանցների մասին /0,9%/:⁹

ՆՅԲ-ում չվկայված բառերի շարքում չորս վերջածանցով բառեր չկան: Երկու ածանց ունեցող բառերից են՝ բաղանեպանութիւն /Անկ. գիրք առաք., 198/, ծաղրաւորագոյն /Գր. Նազ., ի Բասիլ, 191/, ճճուողական /հնդկերենին տրված մակդիր/ /Խաչիկ., Մեկն. արարծ., 190/, մարթչութիւն /Փարպ., 108/, մեծախորհրդապէս /Գր. Նազ., ի Կեսար., 228/, մենաւորաստան /Ագաթ., 452/, մթաւորութիւն /Սարգ.կ., 39/, միակութիւն /Փիլ., Մնաց., 488/, միաւորական «միայնակեցական» /Վարք հրնց, Ա,

29/, միաւորաստան «մենաստան» /Աթանաս, 550/, մոմեղինաւոր /Լամբ., Մատ., 201/, մտաւորագոյն /Տաթև., Լուծմ. պրպ., 689/, շահաւորական /Վարք հրնց, Ա, 49/, ուրացողական /ԼԲԳ/, ուրացողութիւն /Եփր., «Սիոն», 1928թ., 348/, պարզաւորագոյն /Փիլ., Մնաց., 495/, սննդականութիւն /Փարպ., 181/, վիճողութիւն /ԼԲԳ/, փորձականութիւն /Սոկր., 62/...

Դժաբար «դժվար» /Թէոն, 124/, դժկոտ, մակութիւն բառերը, ըստ էության, կազմված են միայն երկու ածանցներով, իսկ հոմենայր՝ երեք: Դժկոտ-ը ունի «դժնդակ, դժվարին» իմաստը, մակութիւն-ը՝ «հավելում, գումարում»: «Բազումք խոցոտեալ նետիւք ի խարձսն դժկոտս ի քաջ և արի պատերազմողացն... դէմ եդին երթալ ի կողմանս հիւսիսոյ» /Սեբ., 282/: «Իսկ անկիւնաւոր անջրպետ մակութիւնն, քառասնին առ քառասունն» /Փիլ., Մնաց., 267/: «Եւ յառ միմեանս հոմենայ բազում օգտակ» /Թէոն, 201/: Բառը ունի «միասին լինել, մեկի հետ հաղորդակից լինել» իմաստը:

Երեք վերջածանցով՝ մտաւորականութիւն, «բանականութիւն»։ «Ուղիղ լինել հոգւոյն այս ինքն է բուսոյն բնութեան մտաւորականութեան իւրոյ որպէս հաստատեցաւ» /Ն.Բիւզ./:

Վերջածանցներից հաճախական են ական-, աւոր-, ութիւն-ը: Լ. Յովսէփյանը սրանք իրավամբ համարում է գրաբարի գրեթե սահմանափակում չունեցող վերջածանցավոր բառերի խմբեր կազմող ածանցներ:¹⁰

Ական-ը հիմնականում ածականակերտ է: Այդ ածանցով ՆՅԲ-ում չվկայված բառերի թիվը մի քանի տասնյակ է: Նկատելի է հետևյալը.

ա/ Բառեր, որոնց հիմքը /առանց ածանցի ձևը/ անկախաբար չի գործածվում կամ համեմայն դեպս վկայված չէ. այս կարգի բառերից են անհեշտական, ապարթանական. «Ստացեալ զանձինս իւրեանց կրթութեան հոգեւորաց և բազում անհեշտական...» /Մեսր. Երեց., 99/: Անհեշտ-ը ՆՅԲ-ն չունի, բայց կա անհեշտակի, անհեշտութիւն: Իսկ հեշտական բառով ՆՅԲ-ն բազմաթիվ օրինակներ ունի: ԱԲ-ն ունի անհեշտ: Ապարթանական նշանակում է «բիրտ, հանդուգն»: «Ապարասան ապարթանական փարաւոնեան վաշտացեալ գնդօքն... ի ջուրսն կորնչել» /Ագաթ., 288/: ՆՅԲ-ն ունի ապարթանել բայական ձևը: ԱԲ-ն թերևս նկատի է ունեցել վերը նշված օրինակը՝ ապարթանական-ը մեկնելով «հպարտ, հանդուգն»: Ապարթան-ը որպէս ինքնուրույն բառ բառարանները չեն նշում:

բ/ Ավելի բազմաթիվ են այն բառերը, որոնց հիմքը առանց ական-ի էլ ունի ածականական նույն իմաստը: Ամբարիաւճական /Սոկր., 444/, ամենայարմարական /ՆԲԳ/, անառակական /Եմես., ԺԱ/, անարանցական «անայր, ամուսին չունեցող». «Զգեցաւ մարմինն յանարանցական արգանդի կուսին եւ եղել մարդ կատարեալ» /Եմես., Է/, աներկիւղածական /Եմես., ԺԲ/, անգեղջական /Անանուն, 684թ., 893/, անգաւորական /Սոփ., ԺԳ, 41/, արդիւնարարական «արգասավոր». «Զի քաջութինք յարութեանց անտի արդիւնարարական անուն կոչեցեալ է արութիւն» /Եւագր., 67/, բարւորական /Ան., Յդ. ապստ., 99/, գնդաձևական /Դ.Անյղթ, Սահմ., 134/, երախտաւորական /Եմես., Գ/, ծուլական /ՄՅ, Դ, 16/, նայական «թաց, խոնավ» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 803/, նենգական /ՆԲԳ, 10-րդ դ./, սիրալրական «սիրալիր» /ՆԲԳ/, սրական

«արագընթաց». «Ծառայ ոմն էր որոյ յորջորջէր Ոնեսիմոս անուն, սրական փախչող» /Ոսկ., ճառք, 548/: Սրական-ը նույն իմաստն ունի, ինչ սուր «արագ, արագավազ»-ը: Ահա ՆՅԲ-ի մի վկայություն սուր բառով. «Սուր գնացս ունէին, փախչէին»: Բառարանների և այլ վկայություններով հաստատվում են և ական-ով շատ ձևերի ու դրանց բառակազմական հիմքերի հոմանշությունը:

զ/ Ական-ով որոշ կազմություններ սեռական հոլովով գոյականի գործառություն ունեն: «Գունդս նոր և մարախական գնդից» /Եմես., ԺԱ/: «Եւ մարաց զօրացն անցեալ ի կողմն երուանդական գնդին, նսեմաւ ի վերայ դիականցն բանակէին» /Խոր., 172/: «Գայր նիկիական կանոնօքն երևել ի Յայաստան երկրին» /Ագաթ., 465/: «Հարկանէր զփարաւովն գորտիւք, վառեալս կազմեալս գունդս աւտարաւտիս գորտական գնդից» /Եմես., ԺԱ/, «Ոչ ի պսակաց ծիթենական տերեւոյ ջանամք պսակել, այլ առ ի ճանաչել եւ լինել Աստուծոյ» /Եմես., Գ/:

Ական-ով կազմությունները բնորոշ են համարվում դասական գրաբարին, թեև հետագա շրջանից էլ վկայված բազմաթիվ օրինակներ կան: Դա թերևս նախասիրությանը, գուցե և թարգմանվող գործի առանձնահատկություններին առնչվող երևույթ է: Նկատելի է, օրինակ, որ ական-ով ոչ սովորական ձևեր կան Եվսեբիոս Եմեսացու ճառերում /մեր հաշվումներով 21 բառ/:

Համանման ածանց գոյություն ունի և իրանական լեզուներում՝ akan / agan: Ուսումնասիրողներից ոմանք իրանական ածանցը դիտում են որպես հայրաբանության /պատրոնիմիկա/ արտահայտման բնորոշ ձևույթ. կապված այս կիրառության հետ՝ թե՛ իրանական լեզուներում,

թե՛ հայերենում այն նաև տեղանվանակերտ է. հմմտ. նա-
նեական մեհեան, Օշական, Փառական և այլն:¹¹

Է. Բենվենիստը ենթադրում է, որ հայերենը պարթևե-
րենից է վերցրել ոչ միայն ական- ածանցը, այլև նրա շա-
րահյուսական կիրառությունները, և եթե պարթևական
տեքստերը ավելի ծավալուն լինեին, ապա կբացահայտ-
վեին իրանական լեզուներում և հայերենում նշված
ածանցի գործառական շատ յուրահատկություններ:¹²

Ակնհայտ է, որ հայերենում և իրանական լեզուներ-
ում կան ածանցների ձևային և գործառական ընդհան-
րություններ, սակայն մերժելի է հայերենի բոլոր այդ
կարգի ածանցներին իրանական ծագում վերագրելը:
Ամենայն հավանականությամբ ական-ի կիրառության
սահմանների ընդարձակումը հայերենի հողի վրա կա-
տարված երևույթ է, և փոխառության մասին խոսք լինել
չի կարող:

Հաճախական և բառակազմական տարբեր կադա-
պարներում դրսևորվող ածանց է ութիւն-ը, որը գոյական-
ներ է կերտում՝ այլ խոսքի մասերի վրա դրվելով:
ՆՀԲ-ում չվկայված բառերի տվյալները կարելի է դասա-
կարգել.

ա/ Բառեր, որոնց անածանց ու ածանցավոր ձևերը
հոմանիշներ են: Հմմտ. արատութիւն /ՄՀ, Գ, 446/, արո-
ւեստութիւն /ՆԳԲ/, քախտութիւն /Սուփ., Ա, 39/, գործու-
թիւն «գործ, գործողություն» /Եփր., Մատ., Բ, 119/, լա-
ցութիւն /Եփր., Նիկ., «Սիոն», 1930թ., 57/, խոռոչութիւն
«փորվածք, անցք» /Պիսիդ., 557/, պատերազմութիւն
/Վ.Արեւ., Դան., 142/... Վերջին երկու բառերով բերենք
քնագրային վկայություններ. «Եւ ամենայն պատերազ-

մութիւն նորա յոյժ ընդ հարաւոյ լինի»: «Եւ ի փորուածս ամպոցն խռոչութեան զգրտութիւն ի ներքս եղեալ»:

բ/ Տարբեր խոսքի մասերից ուքիւն-ով ձևավորվում են գոյականներ. «Մինչեւ երիս աւուրս անճաշութեամբ կատարէր զուխտ աղօթիցն» /Ղեւոնդ, 107/: ՆՅԲ-ն և ԱԲ-ն չունեն անճաշ: Բառը սակայն վկայված է. «Մինչև ցայժմ անճաշ եկաց» /Ոսկ., Պօղ., Ն.Բիւզ./, «Մի եղիցի ի ձեզ անլութիւն և անսերմնութիւն» /ՆԲԳ, 8-րդ դ./: «Ձի ձեռն մարգարէիցն խոստութիւնս նորա լցեալ ուղեւորութեամբ ներմարմնական իւրոյ գալստեանն» /Տիմ.Կուզ, 237/: ՆՅԲ-ն վկայում է խոստ «խոստովանություն» արմատը, սակայն օրինակներում դրանք առկայանում են որպէս դարձվածային միավորների կամ կայուն բառակապակցությունների բաղադրիչներ՝ ի խոստ գալ, ի խոստ ածել: Ներել, քակել, քաջորդի հիմքերով ևս կան ուքիւն-ով կազմություններ:

«Միւսն ի ներելութեան վայելէ, իսկ միւսն տանջանս ընդունի» /Ոսկ., Պօղ., Բ, 163/: «Յետ քակելութեան անպարիշտ վարդապետութեանն Նեստորի» /ՆԲԳ/: «Ձխաղաղութիւն և զվարճացումն ի պատերազմաց և զքաջորդութիւն» /Ոսկ., Գառք, 107/: «Իսկ սոցա եւս երեւելի հարք, թեպէտեւ ոչ ինքեանք այնպիսիք էին յառաքինութիւն, քան զամենեսեան գեր ի վերոյ ամբառնային քաջորդութեամբն...» /Գր.Նազ., ի Բասիլ, 167/:

գ/ Ուքիւն-ով կազմություններ, որոնց նախադաս բաղադրիչը անկախաբար չի գործածվում, համեմայնդեպս ՆՅԲ-ն չի վկայում. «Վասն զի եւ այն բազում անգամ յոգին բերէ բարենտութեան ծառայել, աղքատաբուծութիւնք, աւտարընկալութիւնք, կուսատածութիւնք» /Գր.Նազ., ի Բասիլ, 184/: ՆՅԲ-ն աղքատաբոյծ բառը չու-

նի, ԱԲ-ն ունի՝ «աղքատներ կերակրող»: Այդ բառը գտնում ենք Գր.Նազիազնացու մեկ այլ գործում. «Եթե աղքատաբոյժ եղայք, եթե օտարընկալք /Գր.Նազ., Յինքն յագարակէ, 201/: Աղքատատածութիւն «աղքատներին խնամելը» դարձյալ վկայել է նույն հեղինակը: Ամենայառաջադիմութիւն /Ոսկ., Մտթ., Գ, 47/, անսեղմութիւն «հոծ, պինդ լինելը» /Եղիշ., Մատ., 335/, այլախառնութիւն /Եղիշ., Հոգ., ՄՀ, 1066/, անսիգութիւն /Եղիշ., Մատ., 206/, բազմօտարութիւն /Լաբուր., Մատ., 230/, բռնարկութիւն /Ոսկ., Գառք Անդր., 697/: Բռնարկ արմատ վկայված չէ. կա բռնարկել: Գովաբանութիւն /Ոսկ., Գառք, 875, 905/: ՆՀԲ-ն չունի և գովաբանել-ը: Վերջինիս չգոյությունը կասկածելի է, մանավանդ որ ԱԲ-ն վկայում է: Երգարկութիւն /Ոսկ., Պօղ., 66, 204/, ԱԲ-ն ունի երգարկ «երգ շինող»: Ողջունահարցութիւն /Ուխտ., Բ, 69/: «Ձի թէ լաւամտութիւն որ լսէ զաստուածեղէն գիրս, ոչինչ դժուարին է հասանել մտացն...» /Ոսկ., Ն.Բիւզ./: Ընդգծված բառը ունի «հոժարամտության, հոժարամիտ լինելը» իմաստը, որը արձանագրված է ԱԲ-ում:

Իչ-ը որպէս ենթակայական դերբայի ցուցիչ դասական գրաբարում ավելի հաճախական է, քան ող-ը: Ող մասնիկի փոխարեն ավելի սովորական է իչ- մասնիկը՝ արարիչ, փրկիչ, շարժիչ, փոփոխիչ և այլն:¹³ Իչ-ը բայահիմքերից կազմում է վերջածանցավոր բառերի բաց խումբ՝ հիմնականում ենթակայական դերբայի նշանակությամբ, ընդ որում բայահիմքերը կարող են լինել կամ մաքուր արմատ կամ ունենալ այլևայլ քերականական ձևավորում /կատարյալի ցոյական հիմք, պատճառականի ձև և այլն/. ազատիչ, առաքիչ, բնակիչ, գերիչ, երգիչ, խառնիչ, մատնիչ, ստեղծիչ և այլն:¹⁴ Իչ-ով կազմություն-

մերի մեծ թիվը պայմանավորված է թերևս և այդ կարգի բառերի ածականական /մաև գոյականական/ կիրառությամբ: Տվյալները հաստատում են, որ կան բազմաթիվ բառեր, որոնք ամրագրված չեն ՆՅԲ-ում. դրանցից են՝ ածիչ /Բրսղ, 68/, աշխատեցուցիչ /Բրսղ, 24/, աշխարհափրկիչ /Օձն., Բրիստ., 193/, արփիաւորիչ «լուսավորիչ» /Անան., Յղ.ապստ., 93/, բագբարծիչ /Ոսկ., Պօղ., Բ, 131/, գանիչ «խփելու, հարվածելու գործիք» /Անկ. գիրք առաք., 364/, երդմնիչ /Ոսկ., ճառք, 154/, գանգիչ «հունցող, շաղախող» /Ագաթ., 180/, գոհիչ /ՆԳ.Բ Մնաց., ԼԴ, 3/, խախտիչ «խախտող, քանդող» /Ուխտ., Բ, 19/, խորաթռիչ /Եփր., Մատ., Դ, 237/, խորշակահարիչ «խորշակի նման վնասող» /Վարք հրնց, Բ, 508/, կարկիչ /ՆԲԳ/, նուաճիչ /Լամբ., Մատ., 155/, պառակտիչ /Դրասխ., 72/:

Բերենք երկու բնագրային օրինակ. «Ամենայն տխրութեանց դեղ ջրիչ և լուծիչ» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 501/, «Յորժամ խռովէինն և ամբոխէինն, զայնպիսի զբանս արկանէ ի կիր, որ ամբոխոյն և խռովութեանն ջրիչ էր /Ոսկ., Պօղ., Բ, 255/: Ջրիչ նշանակում է «ջնջող, ոչնչացնող»: «Աշխատեցան սրիչք սրոյն և լքան պարտասեցան բազուկ սպանողացն /Վկ. արև., 141/:

Անդրադառնանք -ակ, -իկ ձևույթներին: -Ակ-ը գործառական-բառակազմական բազմաթիվ դրսևորումներ ունի, որոնցից մեկն էլ փոքրացուցիչ-փաղաքշական ձևույթի դերն է: Ներքոհիշյալ բառերը ՆՅԲ-ում ավանդված չեն. բերենք բնագրային օրինակներ. բազմակ «փոքր բազին, տաճար» . « Էր որ արգելոյր հաց ի քաղցելոց և ընդ նմին թաղեցաւ ի բազմակի իւր /Եփր., «Սիոն», 1927թ., 349/, բերդակ. «Եւ երեք հարիւրքն անկեալ ընդ բերդակն, որ ի մէջ գիւղաքաղաքին /Սեբ.,

124/, կորնակ. « փոքր կորյուն». «Առեալ մատուցանէր զիր կորնակն կոյրս ծնեալ /Վարք հրնց, Բ, 433/, պարսպակ. «Կռուեցաւ ընդ պարսպակն և փլոյց զնա /Միխ. Ասորի, 501/, տաղաւարակ. «Նախ անդր բնակեաց, տաղաւարակ մի փոքրիկ միայն առ անձինն իւրում արարեալ /Վարք հրնց, Ա, 211/, քրծակ. «Եթէ եկեսցէ առ քեզ օտարական, զուարթագին դիմօք ողջունեա զնա և զոր ինչ բարձեալ է առ ի նմանէ, եթէ մաշկեակ և եթէ քրծակ, առ ի նմանէ /Վարք հրնց, Ա, 512/:

Է. Թումանյանը նկատում է, որ փոքրացուցիչ -ակ ածանցը մի շարք դեպքերում ունի բառակազմական գործառնություն՝ արմատապէս փոխելով ածանցվող բառի իմաստային միջուկը, որը, ինչպէս հայտնի է, բնորոշ է նվազափաղաքչական ածանցներին ընդհանրապէս: Որպէս փաստարկ լեզվաբանը նշում է օրինակ բառը՝ օրէնքից,¹⁵ որը առարկելի է, քանի որ օրինակ-ը և օրէնք/-ը առանձին փախառնյալ միավորներ են:

-իկ-ով կազմությունները ավելի շատ են: Սրա վաղընջական գործածությունները մեզ են հասել դեռևս բանավոր շրջանից /կարմրիկ, եղեգնիկ.../: ՆՅԲ-ում չարձանագրված բառերից են՝ բառիկ «արմատական բառ». բառացի՝ փոքր բառ, «Եւ ոյք ճարտասանելն կամիցին ոչ երիցունեացն բանքն և ոչ տրամիմացութեանն հոյլք, ոչ բառիկքն մաքուր և ոչ բաղադրութիւն» /Թեոն, 8/: Ընդգծվածը ըստ էության լեզվաբանական տերմին է: Բարձիկ /Սոփ., Թ, 43/, դրամիկ /Օրբ., Պատմ., 459/, եղբայրիկ /Ն.-Բիւզ./, կարմրիկ /Խոր., 86/, հարսնիկ /Յիշատ., ԺԵ, Բ, 7/, հողիկ «ոչնչություն» /Յիշատ., ԺԵ, Ա, 464/, հօտիկ «փոքր հոտ», փխբ.՝ «հավատացյալների փոքր խումբ» /ՆԲԳ, 8-րդ դ./, պատգահիկ «հանդարտ, մեղմ» /Եփր., Մատ., Բ,

145/, տղայիկ /Բուգ., 180/, փարախիկ, փխբ.՝ «փոքր եկեղեցի» /ԼԲԳ, 8-րդ դ./, փողահարիկ /Թեոն, 76/:

Նկատելի է, որ այս կարգի բառերը բնորոշ են ինչպես վաղ, այնպես էլ հետին գրաբարին:

Գործառության տեսակետից հայերենում որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում -ուհի- ածանցը: Այս ձևույթի իրանական ծագումը՝ / uhi (urhi) /-ից կասկած չի հարուցում: Սկզբնապես -ուհի-ն իրանական ծագմամբ հատուկ անունների բաղադրիչ էր՝ Չարուհի, Խոսրովուհի, Տաճատուհի...: Այս կարգի բառերում -ուհի-ն հոմանիշ է դուխտ «աղջիկ» բառին, որը դարձյալ իրանական փոխառություն է: Հետագայում ուհի-ն անձնանունների բաղադրիչ լինելուց զատ ընդարձակում է գործառության շրջանակները՝ դրսևորելով ընդհանրապես իգականակերտ ածանցի դեր: Ըստ Հր. Աճառյանի՝ 5-րդ դարում ուհի-ով կար ընդամենը յոթ հասարակ անուն. թագուհի, քանանուհի, երանուհի, իմաստուհի, հաւատուհի, սարկաւագուհի, առաքելուհի:¹⁶

Է. Բենվենիստը ենթադրում է, որ -ուհի-ն նախապես առկա է եղել թագուհի բառում՝ հետագայում միայն ընդհանրացվելով դարձել է իգական անունների ցուցիչ:¹⁷ Գուցե, իրոք, ժամանակագրորեն թագուհի կազմությունը նախորդել է -ուհի-ով մյուս ձևերին. դժվար է հաստատել կամ մերժել, սակայն առարկելի է թագուհի բառի իրանական փոխառություն համարելը: Եթե թագ և ուհի-ն առանձին-առանձին իրոք իրանական են, ապա հնարավոր է, որ հայերենը այս երկու ձևույթներով կերտել է նոր՝ հայերեն բառ. հմմտ. դատուհի «դատավորի կին» կազմությունը:

Դասական գրաբարում -ուհի-ով վկայված է միայն թագուհի-ն, մյուսները՝ մոտ 60 բառ, վկայված են հետդասական գրաբարում: Գրաբարում տիկին, ղշխոյ բառերի «թագուհի, իշխանուհի» բազմաթիվ վկայություններ կան: Սրանցից հնագույն գործածությունն ունեցողը, անշուշտ, տիկինն է, իսկ ղշխոյ-ն իրանական փոխառություն է: «Նորագիտ Մնացորդաց» գրքում, որը թարգմանություն է ասորերենից և ավելի հին թարգմանություն է, քան յոթանասնիցը, հանդիպում ենք հետևյալ հատվածին. «Եւ տիկինն հարաւու...» /ՆԳ.Բ Մնաց., 1/: Չոհրապյան հրատարակության մեջ ընդգծված բառի փոխարեն թագուհի է. «Եւ թագուհին Սաբայ լուաւ զանուն Սողոմոնի»: Բառարանում չկա և տիկնանց տիկին-ը /Բուզ., 158/, որը կազմված է արքայից արքայի համաբանությամբ:

Ժամանակակից հայերենում մեծապես ընդարձակվել է -ուհի-ի գործածության ոլորտը՝ ցույց տալով՝ ա/զբաղմունք, մասնագիտություն ցույց տվող անձի հասարակ անուններ՝ տարբեր նախատիպերով. պարուհի, սպասուհի, աշխատավորուհի, խոհարարուհի, աշակերտուհի, դաշնակահարուհի, բ/ պաշտոնների, կոչումների անուններ. ատենակալուհի, ղեսպանուհի, գ/ ազգերի, ժողովուրդների անուններով կազմված /տարբեր նախատիպերով/ բառեր. այբանուհի, բենգալուհի, փարիզուհի, թուրքմենուհի, թաթարուհի և այլն:¹⁸

Բնականաբար, հասկանալի է, որ -ուհի-ով բառերը արդի հայերենում անհամեմատ շատ են, քան գրաբարում:

-ուհի-ով հետևյալ բառերը ՆՅԲ-ում ավանդված չեն. արմուհի «էգ, ամեհի». «Արդ առեալ սոցա զհարիւր արմուհի ջորիսն ածին յեզր բանակին» /Մամիկ., Պատմ.,

ՄՅ, Ե, 1105/: Պիթագորուհի վկայված է Դավիթ Անհաղթի «Սահմանք իմաստասիրութեան» գրքում՝ «Որպէս և արար պիթագորուհին Տիմիքտայ»: Բառը ունի «Պյութագորի փիլիսոփայության կողմնակից, փիլիսոփայությամբ զբաղվող կին» իմաստը:

Սպասաւորուհի «սպասավորուհի, աղախին». «Լուսին սպասաւորուհի քո է» /Ոսկ., Պօղ., Բ, 692/: Սեւաստուհի «իշխանուհի». «Ողորմեա տեառն Ներսէսի...ընդ նմին եւ մար նորայ մեծանուն սեւաստուհւոյ» /Յիշատ., Ե-ԺԲ, 304/:

Աբրահամ Կրետացին /18-րդ դ./ -ուհի-ն մեկ անգամ գործածում է որպէս գոյական՝ «կին, աղջիկ». «Եւ ի նոյն գիշերի մինչ չև եր լուսացեալ՝ արծակեաց և զուհիքն իւր, որք եկին և նոքա ի տեսութիւն սուրբ իջման տեղոյ» /Աբր., Կրետ., 15/:

5-րդ դարից վկայված մի հետաքրքիր օրինակ կա աստուածի բառով, որ ունի «աստվածուհի» իմաստը. «Ես գիտեմ եթէ աստուած է Արամազդ, որ յերկինս է և այլ աստուածք և աստուածիք» /ՅԱ, 1920թ., 429/: Կարելի է ենթադրել, որ գործ ունենք -ուհի - ածանցի ուհ- հնչյունակապակցության սղման հետ: Բացառելի չէ նաև ի-ի իգական սեռ մատնանշող հնագույն ձևույթի առկայությունը: Ղարաբաղի բարբառում Յայկուհի անձնանունը հնչում է Յայկի /նաև որպէս կոչական/, իսկ Յայկ-ը՝ Յայկա, Վարդուհի-ն կամ Վարդենին՝ Վարդի...: Յր. Աճառյանի «Յայոց անձնանունների բառարանում» կա Ահկի՝ Տաթևացու վկայությամբ Յայկ Նահապետի երեք աղջիկներից մեկի անունը:

Բայակերտ ձևույթներ. բայակազմություն

Գրաբարի -ել-, ալ-, -ուլ բայակերտ ձևույթներով կազմված բազմաթիվ բառեր դարձյալ ՆՅԲ-ում վկայված չեն: Դրանց բայահիմքը հիմնականում միարմատ կամ երկարմատ է: Առանձնանում են՝ ա/ կազմություններ, որոնց բայահիմքը առանձին չի գործածվում /վկայված չէ/: Ալարել «ամաչել» /Ոսկ., Պող., Ա, 39/, անուանափոխել «անունը փոխել» /Փարպ., Թղթ, 192/, ատշել/իմ/ «ծարավել» /Արմ., 5-րդ դ./, աքարտել «դատապարտել, մեղադրել» /Արմ., 6-րդ դ./, բոհրել «խաբել» /Արմ., 13-րդ դ./, բռնատանել /Թեոն, 12/, գակնուլ «հպատակվել» /Ոսկ., Մտթ., Ա, 336/, գարել «ցավել, ցավ զգալ» /Տիմ.Կուզ, 276/, գթահատել «անգութ դառնալ» /Սոկր., 250/, գմել «ջարդել» /Մագ. քղթ, Արմ./, գովաբանել /Ոսկ., ճառք, 879, 903/, խագակել «ծախսել, սպառել» /Ոսկ., Արմ./, կարգագարդել «կարգով՝ հերթով զարդարել» /Անան. Սանահ., 356/, կրկնաթուել «նույն թիվը գումարել /Եղիշ., Մատ., 335/, հարհարել «խախտել, քանդել» /Ոսկ., ճառք նշխ., 148/, մօտարկել «մոտենալ» /Եմես., Ա/, շառաքերել «շարադրել» /Անան., 684թ., 846/, ուղղաքայլել «ուղիղ քայլել» /Կնիք հւտ., 203/, վաղանջել «երկար մնալ» /Ոսկ., ճառք, 191/, վայրագարկել «գետին զարկել» /Օձն. Քրստ., 193/, տաստել «մաղել» /Տիմ. Կուզ, 248/, քարարկել «քարկոծել» /Տիմ.Կուզ, 119/, քարտաւատել «որոշել, սահմանել» /Կնիք հւտ., 85/: Բերենք բնագրային որոշ օրինակներ. «Չիք ոք այնպես անամօթ և յանդուգն, որ ստեպ լսիցէ զգորովանս և չալարիցէ»: Ալարել-ը կապ չունի բարբառներում գործածվող ալարել «ծուլանալ»

բառի հետ: «Իսկ գասօղսն զնա խարագանեալ՝ ոչ գարիլ կամ խաչեցեալ՝ ի բեւեռացն ի նմա վարսիլ.../Տիմ.Կուզ, 276/:

Գար «ցավ, հիվանդություն» արմատը անկախ գործածություն չունի, որպես բառակազմական բաղադրիչ առկայանում է մի շարք բառերում. գարադութիւն «աղիների ցավ», գարած «ցավ, վերքի կսկիծ», «եւ իբր գնեզ ի վարոցիլն ի Պիղատոսէ գարածոցն որ ի վիրացն զգացեալ» /Տիմ.Կուզ, 29/: Գար-ը ավելի շատ վկայված է որպես հետադաս բաղադրիչ. գլխագար, խելագար, միզագար... ուշ շրջանից՝ ցաւագար, որտեղ արդեն գար-ը ածանցային արժեք ունի:

խագակել բառը ըստ Արմ.-ի վկայված է ընդամենը երկու անգամ՝ խագակել և խագակիցէ ձևով: «Քանզի որ ոք ի ձեռն այնուհետեւ դիւրաւ խագակիցէ ինչ յոսկւոյն՝ կերակրել զքաղցեալսն /Ոսկ., Արմ./: Հ.Աճառյանը նախընտրելի է համարում խագակել ձևը:¹⁹ Բերենք այլ բառերով օրինակներ՝ «Ձի թէ մահն մեռագործեաց, ընդէ՞ր կեանքն ոչ կենագործեցին» /Կնիք հւտ., 259/: ՆՀԲ-ն չունի մեռագործ, բայց կա մահագործ «որ մահ գործէ, մահաբեր, մահարար»: «Տառայարեալ պատճեն հրովարտակիս, զոր շարաքերեալ եւ կարգեալ էր.../Աման., 684թ., 846/: ՆՀԲ-ն չունի շարաքերել, բայց կա շարել «շարադրել» և քերել «գրել, դրոշմել»: Շարաքերել կարելի է թարգմանել «շարքով դրոշմել, գրել»:

բ/ Բայեր, որոնց բայահիմքերը անկախաբար գործածվում են. նման կազմությունները նախորդի համեմատ ավելի քիչ են: Դրանցից են. այսահալածել «չարքերին հալածել» /Ուխտ., Բ, 20/, անզգուշանալ «անզգույշ լինել» /Ոսկ., ճառք Անդր., 654/: ՆՀԲ-ն ունի անզ-

գոյշ, անգգուշաբար, անգգուշագոյն, անգգուշալի, անգ-
գուշական, անգգուշութիւն, իսկ դերբայական ձևը վկայ-
ված չէ: Բագմապտդել «շատ խտուղներ տալ» /Մխ. Այր.,
106/, գլխագարել «գլուխը ցավել»։ «Դարձեալ և կարի
արբեցող զայն ասեմ, որ ոք յոռի գինւովն գլխագարիցի»
/Ոսկ., Պօղ., Ա, 201/: ՆՅԲ-ն ունի գլխագար, գլխագարու-
թիւն: ԱԲ-ում կա գլխագարիմ: Որջասուգել «որջուն,
բնուն պահվել» /Աման., Յդ.ապստ., 133/, սաղմել «սաղմ-
նավորվել» /ՅՈւ, 179, 6-րդ դ./, վատամտել «չարամտել,
անխելքություն անել»։ «Դու գժրիստոս առնես յորդեգիրս
և վատամտե՞ս և չտայցես առատաբար...» /Ոսկ., Պօղ., Ա,
356/, տանտիկնել «տանտիկնոջ գործ կատարել», «Եւ ես
կամիմ աղջկամարդն արանց լինիցին, որդիս առնիցեն,
գտունս տեսանիցեն՝ այսինքն տանտիկնեսցեն՝ տնա-
րարք լինիցին» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 133/: ՆՅԲ-ն ունի տանտի-
կին, տանտիկնութիւն, իսկ ԱԲ-ն՝ նաև տանտիկնել՝ հա-
վանաբար նկատի առնելով վերոնշյալ օրինակը:

Ուշադրության արժանի է մի երևույթ ևս. ՆՅԲ-ում
չվկայված մի շարք բայեր տարբերվում են բառարանում
վկայված նույնիմաստ բառերից միայն լծորդական /բա-
յածանցների/ բնույթով: Օրինակ՝ դնանել-ը ՆՅԲ-ն չունի,
բայց կա դնել. «Դնանել ի բանդի հանդերձ որդւովք իւ-
րովք » /ՆԲԳ, 174, 9-րդ դ./, երեսալ «տեսնել, նայել».
«Քանզի խաչեցեալն եւ խոցեալ զկողն յոր երեսագին
խոցողքն» /Տիմ. Կուզ, 236/: ՆՅԲ-ն ունի երեսանալ «երե-
սօք կամ դէմ յանդիման երևիլ», նաև երեսել: Խանդանալ
«նախանձել». «Զծառայի բարոյս յանձին կալեալ, սըտկէ
որոց չիցէ պարտ սըտկել և դարձեալ խանդանալ, ուր ոչն
վայել իցէ» /Ոսկ., Պօղ., Բ, 513/: ՆՅԲ-ն ունի խանդալ:
Խստել «պնդանալ». «Զինչ է բնութիւն երկնի, սառն ար-

դեօք պաղեալ, եթէ ամպ խստեալ, եթէ օդ թանծրացեալ» /Ոսկ., Ն. Բիւզ./: ՆՅԲ-ն ունի խստանալ: Կակղալ «փափկացնել, մեղմել»։ «Զի ահիւն կակղայցենք զմիտս ձեր» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 416/: ՆՅԲ-ն ունի կակղանալ: Յեռանալ «նախանձել»։ «Եւ ընդ այնպիսի բարեկամս չնախանձիմք երբեք և ոչ հեռանամք յորժամ նոցա բարիս ինչ լինիցին» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 30/: ՆՅԲ-ում՝ հեռալ: Յրճուանալ «հրճվել»։ «Ճաշակմանն մահածութեամբ միայն հրճուանայր սխալանացն սադրիչ» /Թէոդ., 151/: ՆՅԲ-ն ունի հրճուել/իմ/: Ներկուլ «ներկել»։ «Թէ սուր սրեալ իցէ ընդդէմ քո և հանդերձեալ իցէ զաջն իւր ներկուլ արեան քուն» /Ոսկ., Պօղ., Բ, 326/: /2/ ամուսնել «չամուսնանալ»։ «Զի չամուսնել և չամուսնանալ ոչ մերոյ բնութեան է, այլ հրեշտակաց» /Եմես., Զ/: Պրծնուլ «ազատվել, փրկվել»։ «Սակայն այսօր չպրծնու ի ձեռաց քաջ արանցս» /ԼԲԳ, 7-րդ դ./: ՆՅԲ-ն ունի պրծանել/իմ/: Ստրկել «ստրկանալ, գերի լինել»։ «Շուրջ գայ ստրկէ, ծառայէ...» /Ոսկ., Պօղ., Բ, 133/: ՆՅԲ-ն ունի ստրկանալ, ստրկացուցանել, ԱԲ-ն վկայում է ստրկել-ը՝ հավանաբար նկատի առնելով Ոսկեբերանից վկայված օրինակը: Վաստակենալ «հոգնել, տառապել»։ «Այլ էր որ վաստակենայր եւ քաղցնոյր և այլ էր որ զհանգիստն խոստանայր և զքաղցեալսն կերակրէր /Մովս. Յուրտ., 482/: ՆՅԲ-ն ունի վաստակել։

Ընդհանրապէս, նույնարմատ տարբեր լծորդութիւններով բայերի հարցը լուրջ քննության կարիք ունի /այդպիսի շատ ձևեր վկայված են գրաբարի բառարաններում/: Նկատված է, որ որոշ դեպքերում այդպիսի զուգաձևութիւններում առկայանում են բայասեռային տարբերութիւններ. օրինակ՝ Զենուլ/ում/-ը ՆՅԲ-ն համարում է ներգործական սեռի բայ, իսկ գեմանիլ/իմ/-ը՝ կրա-

վորական: Այդպիսի տարբերություններ նկատվում են նաև ՆՅԲ-ում չվկայված բառերի շարքում: Կակղալ-ը ներգործական սեռի բայ է, իսկ ՆՅԲ-ում վկայված կակղանալ-ը՝ չեզոք: ՆՅԲ-ում նրբել-ը ներգործական սեռի բայ է, իսկ չվկայված նրբանալ՝ չեզոք...

Ամուսնել ձևը գրաբարի բառարանները չեն վկայում: Եմեսացու ճառերում հանդիպած չամուսնել-ը հակված չենք վրիպակ, սխալագրություն համարելու, մանավանդ որ ամուսնել և ամուսնանալ դրված են կողք կողքի: Այստեղ նույնպես թերևս բայասեռային տարբերակում կա. ամուսնել «ամուսնացնել»: Բացառելի չենք համարում գոնե այս օրինակում և սեռային /արական-իգական/ տարբերակում, մանավանդ որ գրաբարում այս կարգի տարբերակման ոչ տարածված ձևեր կան /վերը խոսել ենք աստուածի «աստվածուհի» բառի մասին/, Եվսեբիոսի «Եկեղեցական պատմության» հայերեն թարգմանության մեջ հանգստարար և հանգստարարիթայ գործածվել են դարձյալ կողք կողքի՝ վերջինիս իգական սեռի նշանակությամբ: Սեռի զանազանության համար թարգմանիչը կցել է ասորական ita իգականակերտ մասնիկը. «Ասաց զնոցանէ, թէ կոչին հանգստարարք և կանայք՝ որք էին ընդ նոսա հանգստարարիթայք /Եւս., Պատմ., Բ, 17/:

Պարզ բառեր

Նորահայտ բառերի շարքում կան պարզ /արմատական/ կամ այդպիսին գիտակցվող բառեր: Նշենք մի քանիսը. ամարու «գառնուկ» /Ոսկ., ճառք, 426/, աստ «տարիք». «Եթէ անցանիցենք զտիովք և գաստովք, չիցէ այ-

նուհետև մեզ պիտանացու զարդն» /Ոսկ., Պող., Ա, 346/, արգիայ «ոռոգում» /Սոկր., Եկեղ. պատմ., Ա, 18/, դոն «հացի տեսակ» /Կնիք հտ., 279/, դարձ «դերձակ» .«Եւ արժանի է հիանալ և ընդ այն, որ ի ձեռագործիկ իմեքէ և կամ ի տաժանական բախտէ՝ բարի ինչ կարաց, որպէս ասեն զՍիմոնայ դարձ» /Թեոն, 134-136/, գոխ «բույսի դալար ցողուն» /Մագ. թղթ, 95/, ժմերտ «լիրբ, հանդուգն» /Ոսկ., Պող., Ա, 834/, խող «ծակ» /Արմ./, հաւայ «կատաղություն, մոլեգնություն» /Սեբ., 78/, ճապաղ «ճանապարհ» /Արմ., 5-րդ դ./, ման «կոր» /Բրսղ, 312/, մովկ «վարտիք» /Ոսկ., Պող., Ա, 463/:

Նկատված է, որ երբեմն արմատը կամ նախահիմքը անկախաբար չի կիրառվում, բայց առկա են դրանցով կազմված ձևեր. օրինակ աշխատ առանձին վկայված չէ, իսկ այդ բառահիմքից կազմված են աշխատիմ, աշխատեցուցանեն բայերը, առավել հաճախական է աշխատ առնել հարադրությունը: ՆՅԲ-ն աշխատ արմատով վկայում է աշխատաբար, աշխատաբարձ, աշխատագոյն, աշխատագործ, աշխատաժիր, աշխատախոնջ.... աշխատութիւն /22 բառ/: Իրանական ասպ «ծի» բառն էլ ՆՅԲ-ն չի վկայում, բայց կա ասպաստան, ասպաստանիկ, ասպատակ:²⁰

Անդրադառնանք ՆՅԲ-ում չվկայված այդ կարգի մի շարք բառերի, որոնք վկայված են մեր մատենագրության մեջ:

Արջն «սև, սևագույն» . «Յանկարծօրէն ծիւնն ցանաք արջն լինէր առաջի նորա» /Բուզ., 32/: ՆՅԲ-ն այս արմատով վկայում է արջնաբոլոր, արջնագոյն, արջնագռաւ, արջնագգեստ «սևագգեստ», արջնաթոյր, արջնայեղց, արջնատես, արջնդեղ բառերը:

Լլուկ արձատով ՆՅԲ-ն ունի լկանք, լկել, լկիչ, լկութին, լկունն: Արձատը առանց որևէ ձևութի հանդիպում է հետևյալ օրինակում. «Այլ նեղութիւնն և լլուկ սովոյն բաւական էր կակղել զբրտացեալ ոգի անողորմիցն» /Ոսկ., Պօղ., Բ, 315/: ԱԲ-ն ունի լլուկ-ը՝ հավանորեն նկատի առնելով այս օրինակը:

խոշտանգ «չարչարանք, տանջանք». « Եւ զբազումս ի խոշտանգս մատնեցին ի Սեբաստիա... /Ուռհ., 137/: Բառը չունի և ԱԲ-ն: Բառարանները վկայում են նշված արձատով այլ կազմություններ: Կագ «ծանրախոս, կակագող» բառը չկա ՆՅԲ-ում և ԱԲ-ում, Արմ.-ում կակագ-ը համարվում է «կրկնուած կագ պարզական արձատից, որ առանձին աւանդուած չէ»: Այս բառի գործածությամբ հանդիպում ենք Ոսկերեքանից քաղված հետևյալ օրինակում, որը բերում է ՆՅԲ-ն Քաղթնատութիւն բառահոդվածում. «Որ առ քաղթնատութեան թոթովէին, ստեպ կրթութիւն գկագ լեզու նոցա էած յուղութիւն»:

Կագութիւն բառի մեջ էլ/որը դարձյալ վկայված չէ ՆՅԲ-ում/ կագ արձատն է՝ «Այժմ երագեսցէ կագութիւն լեզուիս մերոյ, որ ոչ կարէ զխաղտախուղտ ասորերէն բարբառել /Սոփ., Բ, 11/: Հայիոյ բառն էլ համարվում է անկախաբար չկիրառվող. բառը այդպիսի կիրառությամբ մեզ չի հանդիպել, բայց կա նախածանցով կազմված ձև. «Այն որ առ ի գիրս պատմութիւնն է, աւրինաւոր և նուագաւոր և անվտանգ և անհայիոյ առանձինն /Իրեն., Յոյց, 111/: Հայիոյական, հայիոյանք, հայիոյել, հայիոյիչ բառերի առկայությունը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ հայիոյ-ն էլ պետք է վկայված լինի մատենագրության մեջ, կամ

համեմայնդեպս գործածվել է, բայց գրավոր չի ավանդվել:

Յուն բառի «հնարք, հնարավորություն» իմաստը ըստ ՆՅԲ-ի մեկնության և բերված օրինակների հստակ չէ: Հավելենք, որ ԱԲ-ն «հնար, հնարավորություն» իմաստը չի նշում: Ներքոգրյալ օրինակում այդ իմաստը հստակ է՝ «Բայց մեք սակայն թե հուն ինչ իցե զամենեսեան ածցուք ի խրատ» /Ոսկ., Պօղ., Բ, 229/:

Ճանաչ «ծանոթ, հայտնի». «Ձանգի և ինքն իսկ թուղթս յայտ առնե ճանաչօք բանիւք» /Ուխտ., Բ, 92/:

Սիմ «միմոս, ծաղրածու» բառը վկայված է Ոսկեքերանի մի գործում. «Խուժդուժքն մինչչև տեսեալ էր զնա, այնչափ ճանապարհս հատին վասն նորա... այլ թողեալ զնա յետ տեսանելոյն՝ ընթանաս զի զմիմսն տեսանիցես» /Ոսկ., Մտթ., Ա, 107/: Գուցե և միմոս բառի սխալագրություն է, սակայն բանասերներից ոմանք ընդունում են զմիմսն ձևը:²¹

Յորոնջ «հորանջելը». «Եթե յորոնջ նեղեսցե զքեզ, պնդեա զշրթունս քո առ ի յոչ բանալ զբերան քո» /Վարք հրնց, Բ, 510/: ՆՅԲ-ն ունի յօրանչ, յօրանջ:

Շուշտ «տարակուսած, երկբայող»: Արմ.-ը այդ արմատով կազմություններից նշում է անշուշտ, արևիշուշտ «ապերախտ»: Եմեսեցու ճառերում վկայված է շուշտ արմատական ձևը. «Ո՞վ, ասեն, եբաց զդորա զաչսդ: Իշուշտ կային, յուրաստ լինեին» /Եմես., Է/: Ստի «կարգ, պատշաճավորություն». «Թեպետ և զիրոյ անծինն շուք արկանիցե և դիւացեալ անկանիցի ի ստուոյ և ի համոյ» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 833/: Այս արմատն է նաև անստի «անկարգ, անհնազանդ» բառում, որը դարձյալ ՆՅԲ-ն չունի:

Տանջ «տանջանք, չարչարանք». «Բազում տանջիւ սնուցին զմեզ» /Յիշատ., ԺԴ, 121/: Տառապ «տառապանք» ունի ԱԲ-ն՝ հավանաբար նկատի առնելով ներքոգրյալ օրինակը. «Եւ շտապ տառապոյն հասկալից բուսոցն... բժշկութիւն դարձուցանելով» /Սով., Գ, 138/: Օժանդ «սատարիչ, օգնական». «Եթէ մարդ առեալ որպէս զայլ որ քան զինքն որդի Աստուծոյ բան որպէս գօժանդ որ իւրոցն կամաց երեւեցոյց զնա» /Պրպմ., 328/: Բանսարկ երկարմատ բառը բառարանները չեն վկայում, բայց ունեն բանսարկել, բանսարկու, բանսարկութիւն: Բանսարկ վկայված է 14-րդ դ. հիշատակարաններից մեկում՝ «Թշնամին սատանայ մտեալ բանսարկ ի միտս» /469/:

Նշենք, որ այս կարգի բառերի հանդիպում ենք և բարբառներում. խին «կաթի յուղ, պարարտություն» բառը ըստ Արմ.-ի «հնից աւանդուած չէ, բայց սրանից էլ խնոցի...»: ²² ՆՅԲ-ն խնոցին համարում է ռամկական բառ:

Խին-ը գործածական է բարբառներում /տարբեր նրբիմաստներով/: ²³ Խին-ի ծագումը պարզ չէ: Բարբառային բազմաթիվ բառեր, որոնք թեև գրաբարում վկայված չեն հ.-ե. ծագում ունեն, կամ հին փոխառություններ են: Այս կարգի օրինակներ կան բարբառագիտական աշխատություններում: ²⁴

Բարդ բառեր Երկարմատ կազմություններ

Ինչպես նշել ենք, ՆՅԲ-ում չվկայված բարդ բառերի շարքում գերիշխող են երկարմատ բառերը /խոսքը վերաբերում է նաև ածանցավոր կազմություններին/: Նպա-

տակահարմար չհամարելով թվարկել բոլոր բառերը՝ այբբենական կարգով առանձնացնենք մի քանիսը, որոնցով և կարելի է գաղափար կազմել երկարմատ բարդությունների բառակազմական կաղապարների մասին:

Ազահաձեռն /Բրսղ, Պահ., 136/, ազատահրաւեր /Անան. Սանահն., 343/, աթոռասիրութիւն /Սոկր., 455/, անինքնական /Թէոն, 118/, բաղանեպանութիւն /Անկ. գիրք առաք., 198/, բարեկամեցութիւն /Ոսկ., Պօղ., Ա, 357/, բացահոսումն /Ղևոնդ, 87/, գեղեցկաձեւութիւն /Բրսղ, Զբարկ., 185/, դարմանատարութիւն /Բրսղ, Պահ., 382/, դսրովախօս /Եփր., Կց. ԼԴ, 71/, եպիսկոպոսանիստ /Սոփ., Զ, 39/, երգարկութիւն /Ոսկ., Պօղ., Բ, 66/, զարմանատես /Ագաթ., 384/, զրուցակարգել /Սեբ., 4/, էաճարտար /Անան. Սանահն., 338/, ըղձաբորբոք /Անան. Սանահն., 342/, թաղանթարդ /Բրսղ, 265/, թիկնակալ /Վկ. արև., 71/, թղթագնացութիւն /Անան. Սոկացի, Յղ. ապստ., 114/, ժողովակոյտ /Ոսկ., Ես., 7/, ինքնադարբնեալ /Պիսիդ, 920/, իշխանականութիւն /Եփր., Մատ., Բ, 359/, լերդակեղ /Սեբեր., 97/, լուսահեղութիւն /Անան. Սանահն., 347/, լրբաբանութիւն /Ուխտ., Բ, 88/, խեղդարկութիւն /Ոսկ., ճառք, 154/, խորաթռիչ /Եփր., Մատ., Դ, 237/, ծովասարաս /Կղնկտ., 229/, ծռավիզ /Լաստ., 13/, կանանցահանդերձ /Բուզ., 97/, կոյաջուր /Փարպ., Թղթ, 193/, կրօնատրութիւն /Եւագր., 382/, հայրանենգու /Ոսկ., Պօղ., Ա, 239/, հոգեփողոտ /Փարպ., Թղթ, 192/, ձեռնարուեստակ /Բրսղ, Պահ., 219/, ձկնահանութիւն /Եղիշ., Մատ., 330/, ճաճանչաբեր /Ոսկ., Պօղ., Բ, 194/, ճոռոնասացութիւն /Սոկր., 486/, մայրակոտոր /Մեսր. Երեց., 87/, մարդասիրաբար /Սեբ., 236/, մօտակից /Ոսկ., Պօղ., Ա, 531/, յարմարանուագ /Ոսկ., ճառք, 447/, յորձանախոր /Ագաթ.,

14/, նեղամուտ /Վկ. արև., 38/, նրբագծություն /Պիսիդ., 1189/, շերտափակ /Բուզ., 146/, շուշանակերպագոյն /Մեսր. Երեց., 124/, ողջունահարցություն /Ուխտ., Բ, 69/, չորեքծայնեան /Սեբ., 122/, չուաւորություն /Խոր., 234/, պայծառածն /Ոսկ., ճառք, 13/, պատմասեր /Գր. Նազ., Ի Բասիլ, 165/, ջահափայլություն /Սոփ., Է, 26/, ջրապալար /Պիսիդ., 1588/, ռոշնաբանություն /Ն.Բիւզ./, սահմանակցություն /Փարպ., 74, 136, 148/, սկզբնախաբ /Անան., Յդ. նզով., 124/, ստուերամարտություն /Ոսկ., ճառք Անդր., 698/, վաղորդայնագգեցիկ /Տիմ. Կուզ, 239/, վատախուհություն /Թէոն, 54/, վերասահմանել /Նարկ., 261/, տարեպատ /Ուռհ., 371/, տոհմակցություն /Լամբ. առ Լևոն, 211/, տօթախառն /Անանուն, 684թ., 881/, ցոփաբերան /Բրսղ, 187/, ցողացայտ /Կղնկտ., Շինգ., 196/, փառամերժություն /Անան., Յդ. ապստ., 95/, փոքրավայելություն /Կնիք հւտ., ՄՅ, 191/, քաղաքապետություն /Գոր. և Շմ., 63/, քերթողածաղիկ /Օձն., Քրստ., 195/, քրտնավաստակ /Յիշատ., ԺԲ, Բ, 172/, օղինատիպ /Նարկ., Տաղ., 111/, օտարատես /Ոսկ., ճառք, 476/, օրինատուր /Եմես., Բ/:

Եռարմատ կազմություններ

Այս կարգի բառերը անհամեմատ ավելի քիչ են: Կարելի է առանձնացնել՝

ա/ Նախադաս բաղադրիչը /բաղադրիչները/ թվականով կազմված բարդությունները. երեքտասնամսեայ ՆԲԳ, Շիր./, երկուտասնամսեայ /ն.տ./, երկսայրասուր /Ոսկ., ճառք Անդր., 853/, եօթանասնավտակեան /Խոր., Մատ., 604/, քառասնապահություն /Ն. Բիւզ./, քառասնապաճոյճ /Նարկ., Տաղ., 81/:

բ/ Տիեզեր-ով կազմված բարդ բառեր /տի-ն և վերը նշված բառերում սուն-ը դիտում ենք առանձին արմատներ/. տիեզերագնաց «ամբողջ աշխարհում տարածվող» /Խոր., Մատ., 329/, տիեզերագրություն /ն.տ., 587/, տիեզերահրավեր /Յիշատ., ԺԴ, 427/:

Այլ կարգի բառերից են ամենայառաջադիմություն /Ոսկ., Մտք., Գ, 47/, բազմահիւրասիրություն «առատ հյուրասիրություն» /Ոսկ., ճառք, 243/, քոսորաերփնագարդեալ /Նարկ., Տաղ., 109/, դիւրագայթակղություն /Ոսկ., ճառք, 142/, դիւրադասակցություն /Ոսկ., ճառք Անդր., 776/, երկնահողովառու / ՆԲԳ/, գինչկամարար «ուզածին պես անող» /Մանդ., 201/, թափանցահնչական /Դ. Անյթղ, Ստորոգ., 247/, թելատրոհաթել /Նարկ., Տաղ., 109/, ինքնականակար /Ոսկ., Յղ., 604/, խեցգետնակեղ «քաղցկեղ» /Պիսիդ, 1560/, կիսանձնակատարություն /Խոսրովիկ, 29/, հիւրամեծասիրություն /Դրասխ., 285/, հովտածիծաղասարք /ՆԲԳ/, ծեռագծագրություն /ՆԲԳ/, մարգարեաբարբառ /Դրասխ., 235/, յատկանձնակաց /Խոր., 280/, նորածեռակերտ /Ուխտ., Գ, 96/, վերակենդանագրել /Ոսկ., Պօղ., Բ, 861/:

Սաղաւարտակրություն պայմանականորեն կարելի է համարել եռարմատ՝ սաղաւարտ բաղադրիչի մեջ առանձնացնելով երկու իրանական ծագում ունեցող արմատ:

Բառիմաստներ

Գրաբարագիր գրականության մեջ հանդիպում են բազմաթիվ բառեր. ա/ որոնց բառիմաստները ՆՅԲ-ում արտացոլված չեն, բ/ մեկնաբանությունները պարզա-

բանման կարիք ունեն: Անդրադառնանք մի քանի վկայությունների՝ սկսելով առաջին խմբից.

Աղ «աղի հանք». «Ընդունի զժողովն Քաղկեդոնի եւ առնու պարգեւ զաղն Կողբայ» /Սեբ., 188/, ամբոխ «ստեպ, հաճախակի». «Պահօք և աղօթիք... և ամբոխ ծնրադրութեամբ» /Ն. Բիւզ./, անտեսչութիւն «նախախնամություն չունենալը». «Տեսչութեա՞ն գործ իցէ այս ամենայն եթէ անտեսչութեան» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 872/, աշխատաւոր «աշխատող, բանող». «Եգիտ զոմն, որ գործեր զերկիր... և ետ կատարման աղօթիցն ասէ ցաշխատաւորն. աղօթս արա վասն իմ» /Վարք հրնց, Բ, 387/, արարողական «արական». «Ասեն ստոիկեանքն զտարերս զոմանս արարողական և զոմանս իգական» /Յովհ.Որոտ., Դաւաք., 363/, քոր «գորգ, օթոց». «Եղեալ արտաքս ի դահլիճն, նստի ի բոբ և ի բահղակ» /Սեբ., 120/, գօտի «գոտկատեղ». «Փորեցին գուբ մի խոր... և արկին զնա ի գուբն և քարիւ պնդեցին մինչև զգօտին, ձեռս յետս կապելով» /Վարք և վկ., Ա, 145/, դար «քսանամյա ժամանակաշրջան» /հունարենում՝ քառասուն տարի/. «Ձի քան զայն անապատն... ընդ որ որդիքն Իսրայէլի գնացին զերկուք դարովք» /Եւս., Պատմ., 561/, դէմ «մակերես, հողի երեսը». «Անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց՝ խոնարիեալ համբուրեր զդէմս երկրի» /Եղիշ., Մատ., 253/, դրոշմաւոր «կնքված, քրիստոնյա». «Յօտն դրոշմաւոր և գառինքն երկնաւոր՝ գազանաց մատնեցան» /Միխ. Ասորի, 497/, երկրաչափութիւն «երկրներ չափելը, շրջելը». «Ի զքօսանս բոլոր տարեկան աւուրցն՝ հրճուական անցուցանելով երկրաչափութեամբ» /Կղնկտ., 221/, թարգմանել «քարոզել». «Մինչդեռ նստէր յեկեղեցւոջ և թարգմանէր ի մէջ ժողովրդեանն» /Լաբուբ., 49/, խոնաւ «վաճաշոտ,

պոռնկական»։ «Ի գիրկս կուսին, որ մաքուր է յամենայն խոնաւ ցանկութեանց» /Անան. Սանահն., Մեկն., 60/, ծածկոյթ «ծածուկ, գաղտնի»։ «Իբր զի իմանալիք են, և միտք ծածկոյթ և անտեսանելի» /Փիլ., Մնաց., 272/, ծանր «մեծաթիվ, շատ»։ «Քանզի ոմանք տեսեալ զգօրսն Յունաց, համբաւեցին՝ թէ իշխանքն հիւսիսոյ թագաւորին ծանր գօրօք գան ի վերայ» /Զենոբ, 41/, կորիւն 1. «սերունդ, զավակ»։ «Յարկաներ վաներ զազգսն երկոսեան և ոչ թողոյր զերկոցունց տոհմացն զորձ կորիւն և ոչ զմի» /Բուզ., 9/, 2. «բույսի ծիլ, պտուղ»։ «Եւ զնոյն որ երեւին ի ծառ, կորիւն կոչեն անուանագէտք... ապա ուրեմն զօրութիւն իմն սերման է ի կորիւնսն, որ երեւին ընդ տերեւովք ծառոցն, զոր առնուն յոստն» /Բրսղ, 144/։ ԱԲ-ն ունի կորիւն-ի «բուսաց բերք, ծնունդ»՝ ամենայն հավանականությամբ նկատի առնելով վերոհիշյալ օրինակը։ Համեմատել «դիմակայել»։ «Եւ ի ձեռն քո է ամենայն բարութիւն եւ հաստատութիւն եւ չիք այն ոք, որ համեմատէ քեզ» /ԼԳ.Բ Մնաց., Ի, 6/։ Զոհրապյան Աստվածաշնչում՝ «...եւ ի ձեռս քո զօրութիւն ուժոյ եւ ոչ ոք կարէ կալ ընդդէմ քո»։ Զոր «փոր, ստամոսք»։ «Որ պճնէ զծորս իւր եւնու զպորտս իւր» /Եւագր., 120/։ Ամենայն հավանականությամբ ծոր և փոր վաղ գրաբարում եղել են հոմանիշներ։ Փոր «ծոր, ծորագավառ» գրավոր ամենահին վկայություններից է Փաւստոս Բուզանդի հետևյալ նախադասությունը։ «Եւ զայլ գերութիւն գաւառաց, կողմանց կողմանց, փոր փորի... ածին ժողովեցին ի քաղաքն Նախճաւան» /Բուզ., 147/։ Փոր-ծոր իմաստային նույնություն է հաստատում ծորափոր տեղանանունը, նաև փոր բաղադրիչով վկայված մի շարք տեղանուններ։ Կողբափոր, Ծոփափոր, Պարտիզացփոր... և այլն։ Փորի

հ.-ե. ծագումը կարելի է հավաստի համարել²⁵, իսկ ձորի հ.-ե. բնույթը կասկածելի է:²⁶ Ուրեմն կարելի է ենթադրել, որ փոր « ձոր» ավելի վաղնջական գործածություն ունի, քան ձոր-ը. բացառելի չէ և դրանց տարածքային տարբերակներ լինելը: Յուդարկաւորութիւն «ուղեկցելը, ճանապարհի գցելը» /Բրսղ, 268/, ցամաք «ջուլուտ, ջլապինդ» /Սեբ., 104/:

բ/ Բառիմաստների ճշգրտում, լրացուցիչ մեկնաբանություններ

Այս հարցում մեծապես օգտակար են եղել գրաբար մատենագրության գիտական հրատարակությունների ծանոթագրումներն ու ճշգրտումները, թարգմանությունները, տարբեր բնագրեր համեմատելը, բարբառային տվյալները, նոր ստուգաբանությունները և այլն:

Սկսենք Աստվածաշնչից:²⁷ Չակերտների մեջ նշված իմաստները առկա են Ս. Գրքի հունարեն կամ այլ լեզուներով թարգմանություններում: Արծակել «ներել». «Մի՛ դատիք և ոչ դատիցիք, մի՛ պատժեք և ոչ պատժիցիք. արծակեցեք և արծակիցիք» /Ղուկ., 2, 37/: Ռուս. «Прощайте, и прощены будете»: Իջանել «տեղալ/անձրև/». «Իջին անձրեւք և խաղացին գետք» /Ստթ., է, 25/: Խոկալ «արտասանել, ասել». «զի ճշմարտութիւն խոկասցէ կոկորդ իմ, և պիղծ են առաջի իմ շրթունք սուտ» /Առակք, Ը, 7/: Ռուս. «Ибо истину произнесет язык мой»: Պնդել «շտապել». «Եւ պնդեցաւ Աբրահամ ի խորանն առ Սառա.../Ծննդ., ԺԸ, 6/: Տեսանել «գտնել, ճարել». «Եւ ասէ Սաւուղ ցճառայսն իւր, տեսեք ինձ այր մի որ բարւոք երգիցէ» /Ա.Թագ., ԺԶ, 17/: Երգ Երգոցի զգալ-ը ունի «լսել» իմաստը: «Ես ննջեմ, եւ սիրտ իմ արթուն կայ: Հարսն զգայ զփեսային բախել զդուռնն» /Ե, 2/:

Նման կարգի օրինակներ էլի կան: Բնավ չենք արժարժում հունարեն բնագրից Աստվածաշնչի ճիշտ կամ սխալ թարգմանության հարցը: Պարզապես նշում ենք համատեքստից բխող և մասամբ համեմատություններով հաստատվող բառիմաստները: Բացառելի չպետք է համարել, որ այդ կարգի չբառարանագրված իմաստները առկա են եղել ժողովրդախոսակցական լեզվում կամ թարգմանչի բարբառում: Օրինակ՝ հասկանալ «լսել» գրաբարի բառարանները չեն վկայում: Բառը գործածական է Ղարաբաղի բարբառում, իսկ այդ գործածությունը կարող է հնագույն ակունքներ ունենալ: Նույն բարբառում կա և խոկալ «զգվել, գարշել»:

Սեղանաւոր. ՆՅԲ-ն մեկնում է «հատավաճառ, լումայափոխ», ԱԲ-ն՝ «դրամափոխ»: Բացատրությունը լրացման կարիք ունի: «Պարտ էր քեզ արկանել զարծաթդ իմ ի սեղանաւորս, եւ եկեալ ես տոկոսեօք պահանջի գիմն» /Մտթ., ԻԵ, 27/: Բառը ունի «տոկոսով փող տվող, մայր գումարը տոկոսի հետ ստացող» իմաստը:

Երդմնեցուցիչ. ՆՅԲ-ն մեկնում է «որ երդմնեցուցանէ. մանաւանդ մասնաւոր առմամբ՝ սաստողն այսոց պղծոց», ԱԲ-ն՝ «երդուրնցնող, դիւանց չեխող»: Խոսքը վերաբերում է նրանց, որոնք մարդկանցից և որոշ վայրերից չար ոգիներ են կանչում՝ աստծու անունը գործածելով. հմմտ. «Յանդգնեցան ոմանք և ի շրջող հրէիցն, որ երդմնեցուցիչքն էին, անուանել ի վերայ այնոցիկ որք ունէին այսս չարս՝ զանուն Տեառն Յիսուսի. եւ ասէին. երդմնեցուցանեն զքեզ ի Յիսուս զոր Պաւղոսն քարոզէ» /Գործ. առաք., ԺԹ, 13/:

Անդրադառնանք մի քանի բառերի եզնիկ Կողբացու գրքից: Օգտվել ենք Աշոտ Աբրահամյանի թարգմանու-

թյունից և ծանոթագրումներից:²⁹ Այդ թարգմանությունը իր 495 ծանոթագրություններով մեծարժեք աշխատանք է: Ա. Աբրահամյանի թարգմանությամբ Եզնիկի գիրքը, իրոք, ներկայանում է որպես փիլիսոփայական երկ՝ գիտական հասկացություններով ու տերմիններով:

Ակնբաց «տեսադաշտ». «Նոյնպես և նոցա՝ որ մօտ առ ծովուն կայցեն, քանզի ոչ կարէ ակնբաց ի ցամաք գործել, թուի՝ թէ ի ծովէ ելանիցէ» /190/: Արմատ «նախասկիզբ, սկզբնապատճառ». «Ձի նա երկու արմատս բարւոյ և չարի ասէ» /116/: Երեւակ «օրինակ». «Եւ դարձեալ՝ թէ յաստեղաց էին պատճառք ծննդոց, ընդէ՞ր ի հնդիկս ոչ երբեք սպիտակ ծնաւ, և ոչ յայլ աշխարհս այնպիսի ինչ երեւակ» /155/: Երկարմատեան «երկու նախասկիզբ ունեցող». «Այլ ի քէշին մի են երկոքեան. նոքա երկարմատեանք և սոքա նոյնպիսիք» /116-117/: Մատն «մաս, մի մասը». «Եւ զայն ոչ գիտէ՝ թէ յորժամ ի մարմնոց մատն մի կտրիցէ առնուցու, զամենայն մարմնոյն իսկ վկայէ՝ սակաւ ինչ մասնն կտրեալ» /297-298/: Մարմնապիշ «նյութապաշտ». «Իսկ ստոյիկեանքն մարմնապիշք հայեցեալ յերեւելի աշխարհս, զամենայն ինչ մարմին կարծեցին» /227/: Սենակերպ «միատարր». «Ձի եթէ պարզ բնութիւն էր հիւղն, և մենակերպ, և աշխարհս ի յօդուածոց...» /32/:

Գիտական տերմինաբանության, հասկացությունների ճշգրտման գործում կարևորվում են աշխարհաբար կամ այլ լեզուներով թարգմանությունները /տե՛ս, օրինակ, Ս. Արևշատյանի՝ Դավիթ Անհաղթի գործերի հայերեն և ռուսերեն թարգմանությունները/:

ՆՀԲ-ում չվկայված բառաշերտի որոշ դասակարգումներ

Ըստ նյութի և ուսումնասիրության նպատակահարմարության փորձենք բառապաշարը ներկայացնել որոշ դասակարգումներով:

ա/ Սովորական, առօրյա գործածական բառեր. արմատակալել «արմատ գցել, հիմնավորվել» /Եմես., ԺԱ/. բառը գործածական է արդի հայերենում: Ղարաբաղի բարբառում կա տրկրորկալիլ՝ տակնի՝ «արմատ»: Ղատարկամիտ /Ոսկ., Պող., Բ, 595/, ղատափետուրիւն /Ոսկ., Պող., Ա, 85/. ՆՀԲ-ն ունի ղատափետ, ղատափետ առնել: Ղարանակալել /Մանդ., 62/. ՆՀԲ-ն ունի դարանակալ, դարանակալ լինել, դարանակալութիւն: Երախտամոռ /Ոսկ., Պող., Բ, 695/, ՆՀԲ-ում՝ երախտամոռաց, երախտամոռացութիւն: Զագրախօս /Ոսկ., Պող., Բ, 857/, ՆՀԲ-ում՝ զագրախօսութիւն: Լայնաթիկունք /Նարկ., Տաղ., 63/, կտաւաւաճառ /Լաբուր., 32/, լերկարաբանութիւն /Եղիշ., Մատ., 220/, նոյնանալ /Օձն. Քրիստ., 194/, պատանեկութիւն /Ասող., 257/:

բ/ Նկատելի է, որ հատուկ անուններով բազմաթիվ կազմություններ բառարանը չի վկայում. դրանց թվին են պատկանում անունների թարգմանությունը, ածանցմամբ կամ արմատական ձևով հատկանունների հասարակացումը, կրոնական, փիլիսոփայական ուղղությունների, աղանդների անվանումները և այլն:

Խորենացու Պատմության մեջ վկայված արքայաճանուկ բառը, անպայման ծանոթ է եղել բառարանագիրներին, բայց բառարանում տեղ չի գտել՝ դիտվելով որպէս անվան թարգմանություն: «Շապուհ, որ լսի արքա-

յամանուկ» /Խոր., 216/: Արքայամանուկ-ը Շապուհի բա-
ռացի թարգմանությունն է: Խոսրովային «արքայական,
շքեղ»: Խոսրով թագավորի անունից է: Արմ.-ը բերում է
երկու վկայություն: Վաղեսաբար «Վաղեսի նման» /Ասող.,
182/, վատմիիր «չարամիտ»: Վկայել է Թ. Արծրունին:
Ըստ Հր. Աճառյանի՝ «կազմուած վատ + Միիր աստուծոյ
անունից, որ այն ժամանակ ժողովրդի մէջ վատ ածա-
կան է դարձել, ինչպէս արդի գւռ. չարլիանոս=չար Յու-
լիանոս»:³⁰ Իրանի Կյուրոս /Քորէշ/ թագավորի անունը
հասարակացվել է՝ ստանալով «իշխանավոր, առաջնորդ,
կաթողիկոս» իմաստը:³¹ Թերևս այդ անունից է կազմված
կրիսական «իշխանական, կաթողիկոսական» բառը. «Լի-
նել աթոռակից սրբոյ և երիցս երանեալ արփիաւորչին
մերոյ և ծնողին հոգևոր՝ նահատակին Գրիգորի, ուստի
անմասնապէս զիմս ճանաչեմ կրիսական հիւքութիւն՝ գե-
րադրիլ այսմ պատուի /Աման., Յղ.ապստ., 93/:

Հատկանուններից կազմված այլ բառեր. Բէլապէս
/Ասող., 71/, թեոնական /Դրասխ., 10/, մարկիոնապաշտ
/Կմտս, Վասն հւտ, 322/, մծղնեական /ՆԲԳ/, նիկիական
/Ագաթ., 465/, նեստորասէր /Կմտս, Վասն հւտ, 322/, նես-
տորական, նեստորօրէն /ՆԲԳ/, քաղկեդոնիտ /Մեծոփ.,
20/:

Մականունները հիմնականում բառարանագրված
չեն: «Եւ գՊտղոմէոս որում բարձրանձն ասէին» /Բ Սկբ.,
Ժ, 12/: Բարձրանձն նշանակում է «բարձրահասակ»:
«Յետ զառտմին իւրեանց յարմարել իրս, որպէս և Պտղո-
մէոսն, որ և Եղբայրասէր» /Խոր., 8/:

Խոյեղջիր-ը նույնպես մականուն է. «Ով թագաւոր,
քեզ Փիւրգոս, խոյեղջիր ասեմ...» /Պատմ. Աղեքս., 132/:

Խորագոտի-ն տրոյացի կանանց և պարսկուհիներին տրված մակդիր է. հագուստի ստորին մասը՝ գոտեձև: Բառը հուն. բաթուգոնου-ի պատճենումն է. «Սպանեն զարս և զքաղաքն մղեղակ հուր կիզու, զհամբախսն տանին այլք և զխորագոտի կանայսն /Թեոն, 10/: Մականուն է և ծռավիզը. «Բուռն հարին զորդւոյն փոկասայ, զոր ծռավիզն կոչէին» /Լաստ., 13/:

Ձկնկեր-ը նույնպես վկայված է: «Եւ այս ազգ են, որ ծնանին ի նոցանէ. եթովպացիք... իսաբինացիք, ձկներք հեղենացիք» /Փիլ. Տիր., Ժամ., 907/, «...առ Կարմիր ծովուն Արաբացւոց ծոցովն բնակեն ձկնակեր ազգն, որ կոչին...արաբ. եգիպտացիք» /Խոր., Աշխ., ՄՅ, Բ, 2145/:

«Կարապետ անուն վարդապետ մի մականունն ճագարակեր /Մեծոփ., 1999թ., 52/:

Ճերմակածի «ճերմակ ձի ունեցող». «Յիշէր հանապազ զնոյն բանս ասելով՝ թէ ճերմակածին գինի արբցէ...» /նկատի ունի Մուշեղ ապարապետին/ /Բուզ., 159/: Ի դեպ, ճերմակ-ը 5-րդ դարի մատենագրության մեջ վկայված է: Արդի հայերենում գործածական ճերմակ «սպիտակ»-ը ստուգաբանորեն չի արդարանում. ամենայն հավանականությամբ ճերմակածի բառի ճերմակ բաղադրիչը սկզբնապես գունային այլ երանգ է մատնանշել: Դասական գրաբարում ճերմակ բառի այս և հետագայում որպես սովորական գունանուն կիրառության փաստը թույլ է տալիս գունանուն մատնանշող հայերենի իրանական փոխառությունների հարցում հանգել մի կարևոր եզրակացության: Հայտնի է, որ գրաբարից ավանդված հիմնական գունանունները՝ կապույտ, կարմիր, ճերմակ, սեաւ, սպիտակ, իրանական ծագում ունեն: Գունային համակարգի ընկալման, գույների անվանում-

ների վերաբերյալ կան բազմաթիվ ու բազմաբնույթ ուսումնասիրություններ: Ընդունելի է համարվում այն տեսակետը, ըստ որի գումային առաջին տարբերակում-նշանակումները եղել են սպիտակ, սև և կարմիր գույները, որովհետև առարկայական իրականության մեջ ամենից հստակը այդ գույներն են, մյուսները ինչ-որ չափով նշված գույների այլ երանգներն են: Հայերենն էլ, անշուշտ, ունեցել է գույների բնիկ՝ հ.-ե. անվանումները, որոնք նկատված են ուսումնասիրողների կողմից: Ինչու՞ հայերենի գումանվանական համակարգում իշխող դարձան իրանական ծագում ունեցող բառերը: Մեր եզրակացությունը հետևյալն է. սկզբնապես այդ բառերը գործառել են ոչ թե որպես սովորական գումանուններ, այլ վերաբերել են որևէ առարկայի գույնի, տեսակի /հատկանիշն ու առարկան գիտակցվել են միասին/: Գումային վերացարկունը կատարվել է հետագայում:³²

Ժողովրդախոսակցական- բարբառային բառաշերտ

Այս բառաշերտի առանձնացումը դյուրին չէ և կարող է որոշ դեպքերում առարկությունների տեղիք տալ, քանի որ հստակ չեն գրական և խոսակցական բառապաշարի տարբերակման սկզբունքները:³³ Համեմայնդեպս տարբերակման փորձեր կատարվել են, և արդեն 19-րդ - դարից մեր երախտաշատ ուսումնասիրողները անդրադարձել են այդ խնդրին՝ շրջանառության մեջ դնելով ռամկական բառեր հասկացությունը:

Այդ շերտը առանձնացնելիս հաշվի են առնվում որոշ հարցեր, այդ թվում՝ ա/ բառային տարբերակների

/բառաձևերի/ առկայությունը, բ/ հոմանիշների առկայությունը, գ/ բառերի նվազ հաճախականությունը, դ/ բառի /բառաձևի/ արդի որևէ բարբառախմբում կամ բարբառում պահպանված լինելը, ե/ արևելահայերենի և արևմտահայերենի ընձեռած տվյալները³⁴ և այլն:

Ուշ շրջանի գրաբարում, բնականաբար, ժողովրդախոսակցական-բարբառային բառերը ավելի մեծաթիվ են, քեև 5-րդ դարի կտրվածքով էլ կարելի է առանձնացնել որոշ գրվածքներ, որտեղ նման կարգի բառեր շատ կան /Մանդակունի, Նորագիւտ գիրք մնացորդաց, Ոսկեբերանի մի քանի գործեր.../:³⁵

ՆՅԲ-ում չվկայված այդ կարգի բառերից ու բառակապակցություններից են՝ ախամախ «տխմար» /Ոսկ., Պող., Ա, 268/, աղուհացամուտ «մեծ պահքի սկիզբը» /Ոսկ., Ճառք, 56/, բանսերթուկ «ոյուրահավատ» /Բուզ., 198/, բերանպարիշտ «մատուլակ» /ՆԳ.Բ Մնաց., Բ, 4/, դռնատես «դռնպահ» /Կնիք հւտ., 293/: Վերջադաս տես բաղադրիչով է նաև հոմանշային շարքը լրացնող խաշնտես «հովիվ» /ՆԳ.Գ Մնաց., ԺԴ, 15/, ետեւախաղաց «ծորուն» /Բրսղ, 265/, երեսամաչ «չպատկառող, երեսպաշտ» /Կմտս, Վասն հւտ, 322/, թագաւորանք «արքունիք» /Ոսկ., Ճառք, 355/, թխպահոծ «ամպամած» /Կղնկտ., 229/, ժողովրդարան «եկեղեցի» /Ոսկ., Ճառք նշխ., 82/. «փոքր եկեղեցի» իմաստով կա և փարախիկ /ՆԲԳ/: Արդի հայերենի թաշկինակ-ին հոմանիշ են խաւդաման, խլնանոց բառերը /Փարպ., ԲՄ, 1973, 15/: Կալուկապ լինել «բռնվել, կապվել» /Ոսկ., Պող., Ա, 829/, կերելուրաց /ՅԱ, 1914, 324/, կռապոզ /Մագ. թղթ, 87/, հետամտիկ «հետևից գնացող» /Շիր., Յարց և լուծմ., 68/, հետերթու «հետևորդ» /Իրեն, Ցոյց., 248/, մթանալ «այլալ-

վել, տխրել» /Եղիշ., Մատ., 222/: /Ղարաբաղի բարբառում՝ մթնված «խոժոռ, տխուր»/: Յայթռել «ուրախությունից վեր-վեր թռչել» /Փարպ., Թղթ, 200/, լափրել «տաղտկանալ, ձանձրանալ» /Մանդ., 135/, նամկութիւն «խոնավություն» /Յով.Ծոր., Դան., 209/, նիտալ «խժռել կամ շատ ուտելուց հեալ» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 14/: /«խժռել» իմաստով բառը կա Ղարաբաղի բարբառում/: Շնանոց «պոռնկատուն» /Միխ. Ասորի, 209/, ոտնածել «պարել» /Եմես., ԺԳ/, ոտնաշուփ «ոտքով տրորելով» /Եղիշ., ՄՅ, Ա, 979/, ոտնջեռեալ «հավաքույթ, ժողով» /ՆԳ. Բ Մնաց., Է, 9/, որթաւոր «կողով շալակած մարդ» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 782/, որմահատ «գող» /Ոսկ., Գառք, 327/: Հատ վերջադաս բաղադրիչով կա և հոմանիշ սարահատու բառը /Ն.Բիւզ. Կանոնագրքից/: Պնդութիւն «ժուժկալություն» /Կոչ. ընծ., Զ, 119/, սիրուն «գեղեցիկ» /Զգօն, 52/, տարեպատ «տարեվերջ» /Ուռհ., 371/, տարեւածել «տարուբերել, հուզել» /Եփր., Կց., 5/, գամաք «ջղուտ, ջլապինդ» /Սեբ., 104/, փողափուչ «փողհար» /Ոսկ., Գառք նշխ., 374/, օրածին «նորածին» /Օձն., Քրստ., 198/:

Կան նաև կանոնիկ ձևերից տարբերվող հոգնակի կազմություններ. գողեան «գողեր», գերեստանեայք «գերիներ», ընկերանի «ընկերներ», սրիան «սրեր»: «Գողեան մտին և գողացան զկես գանձքն» /Շիր., Ն. Բիւզ./, «Եւ հաւաքեալ զբազմութիւն գերեստանեացն դարձան ի բնակութիւնս իւրեանց» /Ղևոնդ, 132/, «որ մեկնակի իջանէ միայն և վերանայ պսակեալ բազում ընկերանեալ» /Սոփ., Ի, 70/, «ելեալ անտի բազմութեան մանկտույ գերանդեալք և սրիանալք անկան ի վերջոյ նոցա» /Սեբ., 2, 138/:

Հոմանիշություն

ՆՅԲ-ում չվկայված բառերի գերակշիռ մասը նաև հոմանշային շարքերի միավորներ են: Անդրադառնանք այդ կարգի մի քանի բառերի:

Թարգմանել իմաստով հետևյալ բառերը վկայված չեն ՆՅԲ-ում. ելանել, հանել, շրջել: Բերենք բնագրային վկայություններ: «Բայց ոչ տարապարտուց և յանպետս ինչ ելին սոքա յԱսորոյ անտի ի յոյն. և յաւելաւ ի ժամանակին ի մատեան պատմութեանս» /Եւս., Պատմ., Ա, 66/, «այլ մեք ըստ կարի մերում ի լեզու յունարէն հանաք զնա» /Ն.տ., 255/, «ի նոցա բարբառն ունինք բազում բանիս ի գիրս սուրբ՝ որք չեն շրջեալ ի հայ լեզուս...» /Լամբ. առ Լևոն, 236/:

Թագաւորանք-ը, կայսրունիք-ը արքունիք բառի հոմանիշներ են: «Վասն զի յառաջնումն աւուրն յորժամ եկին առ սա ի թագաւորանիցն բռնութեամբ կամելով ի բաց ձգել» /Ոսկ., ճառք, 355/, «զի նաև այնք ևս, որք յարքունեան տաճարսն են հաւատացեալք, ոչ ի կայսրունեացն ունի զառ ի պետսն» /Իրեն., Ցոյց., 100/:

Այս իմաստային դաշտին պատկանող հետևյալ բառերը նույնպես ՆՅԲ-ն չունի. թագաւորորդի /Կղնկտ., 180/, թագաւորաց թագաւոր /Ասող., 170/:

Արքայից արքան ՆՅԲ-ում ավանդված է, այն իրան. sahan sah -ի պատճենումն է: Իսկ շահանշահ ՆՅԲ-ն չունի. «Դարձեալ անտի շահանաշահ կոչեցեալ գայ հասանէ յՈստի գաւառ», «շահանշահ զնա անուանէր» /Դրասխ., 315, 318/: Թագաւորահայր ՆՅԲ-ում կա, արքայահայր չկա: «Յայսմ ամի կենդանի էր կորովամիտ... ար-

քայահայրն Հայոց պարոն Կոստանդին» /Միխ. Ասորի, 612/:

Գող-ի հոմանիշներն են որմահատու, սարահատ, տնահատ բառերը. «Ներովն յայնժամ իբրեւ զաւագակ ոք և զորմահատու բոլորեսեան յափշտակէր» /Ոսկ., ճառք, 327/, «Թէ սարահատ է, թէ տնահատ է, թէ զաղքատս կողոպտեաց»: Կանոնագրքից քաղված այս վկայության սարահատ բառը Ն. Բյուզանդացին մեկնում է «գող, պատրաստի բաներ գողացող»: Բացի վերոհիշյալ օրինակից, տնահատ բառով կա այլ վկայություն ևս. «Իսկ դատաւորք ամենայն յորժամ ըմբռնեն զաւագակս և զտնահատս» /Ոսկ., ճառք Անդր., 759/: ՆՀԲ-ն ունի տնահատել՝ տնահատել ձևով՝ հնարավոր համարելով տնահատ է առանձին գրությունը /թերևս նույն վկայությունը, ինչ Ն. Բյուզանդացին է նշում/: ՆՀԲ-ի «ական հատել ի տունն» բացատրության մեջ գող իմաստը հստակ չէ: ԱԲ-ն տնահատ-ը մեկնում է «ականահատ», որտեղ դարձյալ հստակ չէ «գող» իմաստը, այդ իմաստը արձանագրված է նույն բառարանի ականահատ բառի մեկնության մեջ՝ 1. ծակ բացող, պատ ծակող, 2. գող:

Պոռնկանոց, պոռնկատուն, պոռնկոց, քոզանոց հոմանիշային շարքի անդամները ՆՀԲ-ում վկայված են, իսկ շարքը լրացնող շարժարան, շնանոց բառերը չկան: «Ձայս ոչ տարաւ թագաւորն ծանուցեալ զլրբականն սովորութիւն, այլ աւերեաց զշարժարանսն, քանզի այսպէս անուանէին այսպիսի պոռնկանոցք» /Սոկր., 448/, «արարեր զտունս իմ այրս աւագակաց, բոզոց, պոռնկոց և շնանոց» /Միխ. Ասորի, 209/:

Ընպոց, ընպարան «բաժակ, գավաթ» ՆՀԲ-ն չի վկայում. «գրաժակս և զընպելիս արծաթեղէնս... ընդ նմի և

զըմպոցս /բնագրում՝ ըմբոցս/ եղջիւրեղէն» /Կղնկտ., Շինգ., 272/, «այս է ըմպարան, որ կտակ է յարեան իւրում /Տիմ. Կուզ, 227/: Եկեղեցի բառի հոմանիշներից են՝ ժողովրդանոց և փարախ: Բառարանում չկան ժողովրդարան և փարախիկ «փոքր եկեղեցի»: «Քրիստոս ծնեալ եղել, և հին ժողովրդարանն դառն ծխով լցաւ: Քրիստոս ծնեալ եղել և նոր եկեղեցի անուշահոտութեամբ բուրեաց» /Ոսկ., ճառք նշխ., 82/, «ոչ յայլ ունեքէ լուաք աւտար ծայն ի սակաւու հաւտիկս և փոքր փարախիկ» /Գիրք թղթ., 1994թ., 495/:

ՆՅԲ-ն ունի մագնեստիս, մագնիտ «մագնիս»: Այս հասկացությունը արտահայտվում է և բառարանում չվկայված հերակլեան քար և մագնիտացի քար բառակապակցություններով: «Ծանրութեամբ յափշտակեալ լինէին ի չարէն, որպէս ասէն ի հերակլեան քարէն գերկաթ» /Փիլ., Բանք, 102/, «մինչ զի այնպիսի իմն...առմեզ կրել, զոր առ մագնիտացի քարն, երկաթն» /Գր.Նազ., Յինքն, 212/: Այս օրինակները ավելի վաղ վկայություններ են, քան ՆՅԲ-ի մագնեստիս բառահոդվածինը:

Արգելատուն, բանտարան, դիմիսիոն բառերը լրացնում են արգելան, արգելարան, բանտ, բաստարան հոմանշային շարքը: «Յանեալ զնոսա յարգելատան տեղեացն, զպարանոցսն կնքէին» /Սոփ., ԺԳ, 19/, «տարեք ի բանտարան դատապարտելոցն» /Վարք և վկ., Ա, 28/, «իսկ Վաղէս ետ շինել յԱնտիոք դիմիսիոն, որ է բանտ» /Միխ. Ասորի, 175/:

Գուռայ, հերակագն հոմանշային եզրեր ունեն վարսավիրայ-ի հետ: Գուռայ-ը վկայված է /Սոկր., 227, 228, 229/՝ գառայ ձևով. բառը հունարեն է և գառայ-ը համարվում է սխալագրություն /տե՛ս Արմ./: «Եւ դու որդի մար-

դոյ, առ քեզ զէն սուր իբրեւ զածելի հերակազմի /Թեոդ. Կիր., Մեկն. Եզեկ., 37/:

Պան, պետ, տես ձևույթներով վերջացող բառեր՝ նախատիպի ցույց տված առարկաների «հսկիչ, պահապան» իմաստով. քանտատես /Միխ. Ասորի, 398/, գիւղապետ /Կղնկտ., 179/, գուսանապետ /Վարք և վկ., Բ, 477/, դռնատես /Կնիք հւտ., 293/, խաշնտես /ՆԳ.Բ Մնաց., ԺԴ, 15/, պարհակապան /Սոփ., Ի, 36/, ջոկապան /Մեծոփ., 213/:

Արան, ոգ, անոգ, տուն բաղադրիչներով տեղ մատնանշող բառեր. գողետուն «բորոտների տուն, հիվանդանոց» /Օրբ. Պատմ., 426/: ՆՅԲ-ն ունի գողենոց: Յիւանդարան /Ոսկ., Պօղ., Բ, 851/, ՆՅԲ-ն՝ հիւանդանոց:

Բար, պէս, օրէն հոմանիշ մակբայակերտ ածանցներով կազմութիւններից են՝ խոհեմապէս /Տաթև., Լուծմ. պրպ., 774/, ՆՅԲ-ն՝ խոհեմաբար: Յրապարակաւրէն /ՆԲԳ/՝ վկայութիւնը Անանիա Սանահնեցուց. «Եւ արդ մինչդեռ ոչ է պատարագեալ, զիա՞րդ մարթի հրապարակաւրէն բաշխել ամենեցուն»: Կակղաքար /Սոփ., Ը, 70/, ՆՅԲ-ում՝ կակղապէս:

Ական- ածանցով կան տասնյակ բառեր, որոնք հոմանիշ են բառահիմքին /առանց վերջածանցավոր կազմութեան/: Այդ մասին խոսվել է համապատասխան տեղում:

Բառաքնական դիտարկումներ

Անդրադառնանք այն բառերին, որոնք ուշագրավ են բառաքնության, ստուգաբանության, հասկացության

էութեան պարզաբանման տեսանկյունից. նման կարգի որոշ դիտարկումներ արել ենք նախորդ էջերում:

Այբբենական կարգով ներկայացնենք հարցին առնչվող բառերը:

Աժխուժագնեայ. «Եկեալ էին առ նա յաժխուժագնեան յաշխարէն Գովգայ» /Աման., 684թ., 863/: Հրատարակիչների վկայությամբ կան և աշխուժագնեան, յաժխուժյագնեան ձևերը: Գիշտ ձևը պետք է համարել աշխուժագնեայ-ը: Բառը ունի «ազնվագարն, թագաւորագն» իմաստը: Արմ.-ի վկայությամբ կա աշխուժուհի «թագուհի» բառ, որը հավանորեն իրանական ծագում ունի,³⁶ և աշխուժագնեայ էլ հաստատում է աշխուժուհի-ի գոյությունը:

Ղաշտաւոր «վայրի». «Հապա որսորդ իմ հնարագետք, մի՛ ապրեսցի եղջերու ղաշտաւոր» /Եփր., Մեկն.Յոր., ՀԱ, 1912, 671/: Ուշագրավ է ղաշտ-վայր գուգահեռը. այդ բառերը բազմիմաստ են. որպէս ղաշտի հիմնական իմաստ Արմ.-ը նշում է «ընդարձակ և հարթ բացավայր», իսկ վայր-ը «բացաստան, բնակությունից դուրս եկած տեղ, դաշտ, չմշակված հող»: Վայր արմատով են կազմված նաև վայրի, վայրենի... բառերը: Ղաշտաւոր-ի մեջ էլ ղաշտ բաղադրիչի այդ իմաստը ակնհայտ է: Պարսկերենում կա ղաշտի, որը ինչպես նկատում է Հր. Աճառյանը ղաշտաւոր-ի հոմանիշն է: Ղաշտ և վայր բաղադրիչներով կան նաև հետևյալ կազմությունները. ղաշտխօս «դատարկաբան». «Վասն նենգութեան... ժանտիմաց, ժանտամիտ... գոռոզ, դաշտխօս բանասարկու... /Մանդ., 217/, վայրախօսութիւն, վայրաբանութիւն, ընդվայրախօս /նույն իմաստով/:

Դաստապակ. «Ուր են այսքանք խահից և ազգի ազգի հացարարացն դաստապակ» /Փիլ., Արմ./: ՆՅԲ-ն ենթադրում է որպես սխալագրություն և մեկնում «ծեռագործք ճարտարք ի պետս սեղանոց»: Արմ.-ն էլ համարում է անստույգ բառ՝ «խմորեղէն»: Մ. Ավգերյանի լատիներեն թարգմանության մեջ բառի իմաստը ըստ էության չի բացահայտվում: Կարծում ենք՝ բառը իրանական փոխառություն է՝ dast «ծեռք», pak «մաքուր»՝ համատեքստում՝ «մաքուր ձեռքերով հացագործներ»: Ի դեպ, պարսկերենում dast pak նշանակում է «ազնիվ, մաքուր»:

Դարձ «դերձակ». «Արժանի է հիանալ և ընդ այն, որ ի ձեռագործիկ իմեքէ և կամ ի տաժանական բախտէ՝ բարի ինչ կարաց, որպէս ասեն զՍիմոնայ դարձ» /Թեոն, 134-136/: Դերձակ-ի արմատը համարվում է դերձ-ը, որից՝ դերձան և հանդերձ: Դերձակ բառի բնիկ կամ իրանական փոխառություն լինելու հարցում տարակարծություններ կան:³⁷ Դարձ-ը /անկախ «դերձակ», թե՞ «թել, հագուստ» իմաստից/ կարող ենք դիտել ձայնդարձով տարբերակ՝ արմատի անկախ կիրառության վկայությամբ:

Դոն «հացի տեսակ»: Կա երեք վկայություն, որոնցից մեկում հեղինակը տալիս է նկարագրությունը և փորձում է ստուգաբանել. «Եւ յառնելն զջուրն գինի և յագեցուցանել զխումբս ժողովրդոցն դոնիւ հացիւքն...» /Կնիք հւտ., 279/, «դարձեալ գիտելի է, որ ի վանորայս եփեն զհացն և կոչեն «դոն», այսինքն՝ դուն նուազ և փոքր ի ձեւ ձկան, ի բեկեալ նկանակացն նմանեցուցեալ» /Գր. Տաթ., Մեկն. Յոհ., 264/: Դոնիւ հացիւ վկայության մասին Յր. Աճառյանը գրում է. «Այս անծանօթ բառին ուղիղ մեկնութիւնը կը վարանեն տալու. արդեօք դուն բառէն շինուած գործիական մ'է, իբր դունիւ «սակաւիք, իւիք, քիչ

մը»:³⁸ Վարանելու հարկ չկա. դոն-ը հացատեսակ է, ինչպես նկանակը:

Երահիկ լինել. բառարանները բերում են մեկ վկայություն՝ Եղիշեից. «Վասն այսորիկ մեծարեալք շրջին ի դրան արքունի և առատածեռն պարգեւօք երահիկք լինին ի նմանէ » /Եղիշ., 83/: Բառարանները՝ ՆՅԲ, ԱԲ, Արմ., մեկնում են «փառաւոր, ուրախ, խրախ, պատիւ գտած»: Որոշ ձեռագրեր ունեն երահի: Աշխարհաբար թարգմանության մեջ երահիկ լինել-ը թարգմանված է ըստ գրաբարի բառարանների մեկնության. «մեծարանքներով շրջում էին արքունի պալատում և նրանից պարգևներ ստանալով շրջում էին ամբողջ երկրում»:³⁹ Բառակապակցությունը ստուգաբանական, որից բխող նաև իմաստային ճշգրտման կարիք ունի: Հավանաբար երահիկ բառում իր տեղի «ճանապարհ»-ն է /ե-ն նախահավելված է հմմտ. երագ, երամ, երանգ... և այլն/, ուստի երահիկ լինել պետք է թարգմանել «ճանապարհ ընկնել, մեկնել», հմմտ. պրս. րահի շողան, րահի քարդան «ճանապարհ ընկնել, հեռանալ»:

Ընդերձական. «Զայս ասեմք առ ի խափանումն հեթանոսական խտրանացն. զի մի իբրեւ ընդերձական դուռն արկանիցէ ի ներքս թշնամին զհեթանոսութիւն և ի փոքր կայծէ հրդեհս տարածանիցէ» /Եմես., ԺԳ/: ՆՅԲ-ն երիճացեալ-ը մեկնում է «իբր երիթացեալ», վերջինս էլ՝ «ծիրեալ, հալեալ, մաշեալ»: Ընդերձական դուռն կարելի է թարգմանել «խարխուլ, փտած դուռ»:

Թախանձական գիր, վարձանական գիր. «Եւ ոչ միայն ի վարձանական և ի թախանձական գիրն հաստատեն, այլ և զուստերաց և զդստերաց հրամանս» /Եմես., ԺԲ/: ՆՅԲ-ի թախանձական «թախանձագոյն,

տաղտկալի» մեկնությունը, բնականաբար, վերը նշված օրինակին հարիր չէր: Նույնն է և ԱԲ-ի բացատրությունը: Հր. Աճառյանը անստույգ է համարում Ջախջախյանի բառարանի թախանձք «օժիտ» ձևը:⁴⁰

Վարձանք-ը ՆՀԲ-ն մեկնում է «վարձ հարսին կամ հարսնութեան ի փեսայէ և ի տանէ նորա. օժիտ, գրաւական»: Վերոհիշյալ օրինակը կողմնակիորեն հաստատում է Ջախջախյանի բառարանի բացատրությունը: Եթե թախանձական գիր և վարձանական գիր նույնանիշներ չեն, ապա առաջինը պետք է թարգմանել «օժիտը հաստատող գիր, փաստաթուղթ», երկրորդը՝ «ամուսնության պայմանագիր»:

Խոհակեր «դատավոր, դահիճ»: ՆՀԲ-ն և ԱԲ-ն այս բացատրությունը չունեն, նշում են միայն «խոհարար» իմաստը: Ասորերենում, ինչպես նկատել են ուսումնասիրողները, խոհակեր նշանակում է նաև «դահիճ»⁴¹, որը գտնում ենք Եփրեմ Ասորու հետևյալ նախադասության մեջ. «Քաղաքն ետես զՅովնան և խռովեցաւ, զի իբրև զխոհակեր կայր ի միջի նոցա» /Եփր., Մատ., Դ, 109/:

Խոնաւ «վաճառոտ, պոռնկական». «Ի գիրկս կուսին, որ մաքուր է յամենայն խոնաւ ցանկութեանց» /Անան. Սանահ., Մեկն., 60/: Հայերենում «վաճառոտություն, ցանկասիրություն» արտահայտող մի քանի բառեր առնչվում են «ջուր, խոնավություն» հասկացություններին: Հմմտ. գէջ «խոնավ, ցանկասեր», գիջութիւն «խոնավություն, ցանկասիրություն», սիր «խոնավ, մեղկ, կանացի», վարարար «հորդ, վաճառոտ»: «Հայերեն վարար «վաճառոտ» բառն ակնհայտորեն զարգացել է վարար իմաստից, քանզի դիցաբանական ընկալմամբ ջուրը զեխության և հեշտանքի խորհրդանիշ է», - նկատում է արևելա-

գետ S. Դալայանը:⁴² Վարար «հորդ» և վարար «վավա-
շոտ» Արմ.-ում ստուգաբանված չեն: Հր. Աճառյանը կաս-
կածում է՝ վարար «վավաշոտ»-ը նախորդ բառի մի նոր
առու՞մն է: Գ. Ջահուկյանը հավանական է համարում վա-
րար, վրիռակ «վավաշոտ»-ի իրանական ծագումը:⁴³
Նշենք, որ վարար «հորդ» բառը ՆՀԲ-ում և ԱԲ-ում վկայ-
ված չէ: Ըստ Արմ.-ի առաջին վկայությունը /որպես բարդ
բառի բաղադրիչ/ Օրբելյանից է՝ գետավարար ձևով:⁴⁴
Հավանական ենք համարում բառի իրանական ծագումը:
Վարար-ը թերևս աղերսվում է «ջուր» հասկացությանը, ո-
րից վեդ. var, սնսկրտ. vari «ջուր», սողդ. war «անձրև»:
Հոգուտ իրանական ծագման է վկայում այն, որ հայերե-
նում վ-ով սկսվող բառերի մեծ մասը իրանական են,
ապա և այն, որ բառը գործածական է հիմնականում
արևելյան բարբառներում /Ագուլիս, Գանձակ, Ղարա-
բաղ/: Վարար-ի համար ենթադրելի է կամ վար «ջուր» +
ար- կազմությունը /հմմտ. դալ-ար/ կամ էլ արմատի
կրկնություն՝ վար/ա/վար- վարար:

Մատակ «առու, ջրավազան». «Տուն արքունի շինե
հրաշագան իմն շինուածօք և գմատակ ամբարտակ ի գե-
տոյն հանեալ» /Ուխտ., Ա, 31/: «Որ մարդ և անասուն ջուր
ընպեն ի մատակէդ» /Օրբ., Պատմ., 187/: Արմ.-ում բառը
ստուգաբանված չէ: Բառի արտաքին հնչյունական տես-
քը ենթադրում է իրանական ծագում, որի մաղի «գետից
փորված մեծ ջրանցք» տարբերակը առկա է Սպահանի
բարբառում: Կարելի է ենթադրել հայերենում իրանական
լեզուներից փոխառյալ մատակ «էգ» և մատակ «առու»
կապը՝ «սնուցող» ընդհանրական իմաստային հենքով:

Մարսիկեան բժիշկը. «Զոր ոչ կարացին բուժել
արիողական կախարդքն և մարսիկեան բժիշկքն» /Խոր.,

226/: Թարգմանված է «արիողական կախարդները և մարսիկյան բժիշկները չկարողացան բուժել»:⁴⁵ Ստ. Մալխասյանը ծանոթագրում է, որ բառը մարսի ժողովրդի անունից է, որոնք բնակվում էին Լատիոնում և հայտնի էին իբրև կախարդներ և օձերի թովիչներ:⁴⁶

Նստակ. «Յամենայն յօդապատ կերպարանացս ի վեր է աստուածական էութիւնն, քանզի պարզ և տարած և նուրբ և նստակ քան զամենայն լուսաւորութիւնն» /Կնիք հւտ., 1914, 7/: Հր. Աճառյանը կարծում է, որ եթե սխալագրություն չէ, ապա ն մասնիկով կազմված բանկագին ածանց մըն է, հմմտ. յենել-նեցուկ:⁴⁷

Շիշաղ «սատանայ» բառը կա Արմ.-ում շիշալը ձևով՝ քաղված Երեմիա Մեղրեցու բառարանից՝ առանց բնագրային օրինակի: Մեզ հաջողվել է գտնել երկու վկայություն, որով ճշտվում է և բառաձևը. «Ուտեն զհաստեայս ընդ շիշաղս և ընդ սուրբս զսրբութիւնն» /Եփր., Նիկ. «Սիոն», 1929, 188/, «զդեւս հալածեաց, զշիշաղս խռովեաց» /Եմես., է/:

Ոգնիկ. «Անդ ոգնիկ և յուշկապարիկք բնակեսցեն» /Ոսկ., Մտք., Գ, 24/: ՆՀԲ-ն ունի ոգնի: Ոգնիկ բառի մեջ իկ-ը նվազական ածանց չէ, այլապես արմատը պետք է լիներ ոգն: Ոգնիկ-ը կարելի է համարել տարածքային հնագույն տարբերակ /եթե բոլորովին այլ կենդանանուն չէ/: Հնագույն ձևեր են նաև արդի բարբառներում գործածվող կօգնի, կօնձնի...ն:⁴⁸

Ոտնջեռեայ. «Եւ արար յաւուրն ութերորդի զոտնջեռեայսն, զի եւթն օր արար զնաւակատիս» /ՆԳ.Բ Մնաց., է, 9/: Եբրայական բնագրում այս բառի համապատասխանակն է «մեծ ժողով», իսկ յոթանասնից թարգմանությունում՝ «ելս»: Հր. Աճառյանը բառի կազմության և

իմաստի մասին գրում է. «Կը թուի կազմուած ըլլալ ոտն և ջեռնուլ բառերէն, սակայն անոնց ներքին կապը անըմբռնելի է ինձ»:⁴⁹ Իրոք, բաղադրիչների ներքին իմաստային կապի բացահայտումը դժվար է, բայց քանի որ թարգմանիչն է ստեղծել բառը, ուրեմն, առաջին հերթին, պետք է ենթադրել այդ կապի հայկական ակունքներ: Ըստ երևույթին, թարգմանիչը նկատի է ունեցել որևէ տաք տեղ /բուխարի, թոնիր, վառարանի շուրջ/ հավաքվելու, խորհրդածելու սովորույթը: Սովորույթ, որ ավանդաբար պահպանվել էր հատկապես գյուղական միջավայրում:

Պատգարիիել. «Ոչ կարաց պատգարիիել Յերոբովամ, զի զամենայն աւուրս կենաց իւրոց Աբիա զկնի էր և հալածէր զնա» /ԼԳ.Բ Մնաց., ԺԳ, 20/: Բառը ունի «ուժ գտնել, զորանալ» իմաստը: Արմ.-ում բառը ստուգաբանված չէ: Մի կողմ թողնելով բայակերտ ել- ածանցը՝ բայահիմքը հուշում է իրանական բնույթը / pat -պատ- ձևությամբ հայերենում իրանական բազմաթիվ փոխառություններ կան/: Գար-ը իրանական kar /gar «ուժ, զորություն» արմատն է. ինչ վերաբերում է ի-ին, ապա դա էլ իրան.ի հոյականակերտ /վերացական/ ածանց է: Ուրեմն՝ *պատգարիի+ել- պատգարիիել, պատգարիիել:

Պատման «չափ». «Նուազագոյն քան զնոսա արար զսա չափով. մարմնով փոքր ինչ հասակաւ պատման» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 867/: Բանասեր Ե. Դուրյանը իր ուսումնասիրություններից մեկում փորձում է ուղղել՝ պայման:⁵⁰ /Վերջինս էլ գրաբարում բազմիմաստ է, բայց ենթադրվում է, որ նախապես ունեցել է «չափ» իմաստը/⁵¹ Պայման-ը իրանական փոխառություն է: Պայ-ով ձևերը /պայման, պայուսակ.../ միջին պարսկերենից կատարված փոխառություններ են, իսկ պատ-ով ձևերը՝ պարթևերենից:

Ուրեմն գործ ունենք պայման բառի հնագույն պատման ձևի հետ:

Ստորե. «Տեր Աստուած հարցն մերոց դու այն ես, որ յերկինս եւ ի վերայ երկրի ստորե եւ իշխես դու ի վերայ ամենայն թագաւորութեանց հեթանոսաց» /ԼԳ.Բ Մնաց., Ի, 6/: Հր. Աճառյանը, համեմատելով բնագիրը, նկատում է, որ եբրայերէնում և յոթնասնից թարգմանության մեջ չկա եւ ի վերայ երկրի ստորե-ն:⁵² Արիստակես Վարդանյանը առաջարկում է «դու այն ես, որ յերկինս և ի վերայ երկրի և ի ստորե» ուղղումը: Ի ստորե-ն համարելով «սանդարամետս՝ ի ներքոյ երկրի»:⁵³ Թվում է՝ ուղղման հարկ չկա. ստորե-ն պետք է համարել բառարաններում չվկայված ստորել «ներքև իջնել» բայի խոնարհված ձևը:

Սրուիլ-ը երաժշտական գործիքի անվանում է՝ «շվի», որը որևէ բառարանում մեզ չի հանդիպել: Ահա վկայված օրինակը. «Սրուիլս հարկանեն երիտասարդք և ջնարաւորք երգեն ջնարիւք» /Եփր., Կց., 6/: Բառաձևի և բառիմաստի տեսակետից համեմատելի են ռուս. свирель, բուլղ. свирол, սակայն սրանցից ոչ մեկը հայերենի անմիջական փոխառության աղբյուր չի կարող լինել:

Երաժշտական գործիքի անվանում է և Աստվածաշնչում հանդիպող կտակարան բառը. «Ի մեջ ուռեաց նոցա կախեցաք զկտակարանս մեր» /Սաղմ., ԾԼԶ, 2/: Ծանոթագրվում է, որ եբրայերէնում քնար է: Հունարէնում բառի համապատասխանակը՝ organa, լատ. organa, ռուս. арфа: Այս զուգահեռները հաստատում են, որ կտակարան-ը նշված համատեքստում, իրոք, երաժշտական գործիքի անվանում է: Դժվարանում ենք որևէ իմաստա-

յին կապ գտնել կտակարան բառի հիմնական և վերոհիշյալ օրինակում առկա իմաստի միջև:

Վսեստակ. «Եւ ահաւասիկ գործաւորացոյ... հրաման տուաք տալ վսեստակ ցորենոյ քոռս քսան հազար և գարոյ քոռս քսան հազար...» /ԼԳ.Բ Մնաց., Բ, 10/: Արմ.-ը մեկնում է «ռոճիկ, թոշակ, բանւորներին տրուած վարձ պաշարեղենով»: Ամատունու բառարանում՝ «ծավար, մանրած հացահատիկ»: Այս հաստատվում է և արևելագետ Ա. Փերիխանյանի ստուգաբանությամբ:⁵⁴

Տոգոր բառը բառարաններում ունի մի շարք բացատրություններ: Արմ.-ը Գր. Մագիստրոսի չորս վկայություններում առկա հիշյալ բառը համարում է անստույգ: Գ. Մենեվիշյանը բառին վերագրում է «տիպք, ապացույց, փորձ, հանդես, գանձ»: Նա, նկատելով, որ հին բառարանները «ներկոց նշանակութիւնը կու տան», գրում է. «Իհարկէ տեղ մը գործածուած պիտի ըլլայ այս նշանակութեամբ ալ, ապա թէ ոչ այն բառագրողները չէին յիշատակէր»:⁵⁵ Ստորև բերվող օրինակում տոգոր-ն ունի «ներկ» իմաստը: «Ձոր օրինակ, որ ներկանիցէ ինչ, ստեպ ստեպ մխեն անդրէն ի տոգորսն, զի ի խոր առնուցուն նաւաւտին զներկուածն» /Եմես., ճառ., ԺԲ/:

Ցանկութիւն. «Ձոր օրինակ մարմինս մեր ոչ մի անգամ միայն կերակրելով կարէ ունել զամենայն ժամանակացն զկեանս, այլ ցանկութեան կերակրոյ պետք են» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 197/: Բառը «ցանկություն, իղձ» կամ «ցանկասիրություն» չի նշանակում /այդ իմաստը նշում են գրաբարի բառարանները, բայց ոչ վերոբերյալ նախադասության վկայությամբ/: Այստեղ գործ ունենք ցանկ «հանապազ, միշտ» բառի հետ: Գոյականական բառաձևը ածականական գործածություն ունի: Ի դեպ, ՆՅԲ-ի «հաց

ցանկութեանց ոչ կերայ» վկայության մեջ էլ թերևս նույն իմաստն է, թեև ՆՅԲ-ն փակագծերուն նշում է /այսինքն՝ ցանկալի/.⁵⁶

Փոշեջուր. «Աստին տեսողքն, ի մեծ նահատակի սուրբ Սարգսի տօնէն մինչ ի տօն վարդաւառին ջուր ոչ էարբ, եւ ի մեծի պահոցն ի կիրակիէ ի կիրակի միայն փոշեջուր ճաշակէր» /Մեծօփ., 14/: ՆՅԲ-ն այս օրինակը չի վկայում, իսկ փոշաջուր-ը մեկնում է «ջուր փոշելից», փոշեջուր-ը՝ «ջուր խառն ընդ փոշոյ»: Վերջինիս վկայութիւնը «Գիրք վաստակոցից» է՝ «փոշեջուր արա գարեալիւրովն և տուր հաւուց»: Անպայման այս վկայութիւնն նկատի ունենալով ՍԲ-ն՝ փոշեջուր-ը մեկնելով «ջրի մէջ խառնած գարիի ալիւր /հաւերու կերակուր/»: Ո՛չ ՆՅԲ-ն, ո՛չ ՍԲ-ն - փոշի «ալյուր» չունեն, այլ՝ «հող փշրելու մանրամաղ, փշրանք հողոյ ցնդելի իբրև զմոխիր, մղել, ունդ /ՆՅԲ/, «փշրած հող մանր, մոխիր կտրած բան» /ՍԲ/:

Փոշի «ալյուր» տարբեր նրբիմաստներով գործածական է հայերենի բարբառներում:

Կան բառեր, որոնց մեկնությունները հիմնված են ավանդույթների, աստվածաշնչային- աստվածաբանական վկայությունների վրա:

Աբրահիմնափործ. «Աբրահամին փործող». «Աբրահիմնափործ սաբեկաճիւղ ծառ ծաղկեցար /Ստ. Սիւն., 594/: Նկատի ունի Աստծու կողմից Աբրահամի հավատարմությունը փորձելը: Հմմտ. «Եւ եղել յետ բանիցս այսոցիկ փորձեաց Աստուած զԱբրահամ եւ ասէ ցնա... Ծննդ., ԻԲ, 1/:

Ամաղեկամարտ. «Ամաղեկի կամ ամաղեկացիների դեմ կռվող». «Ամաղեկամարտ սուր ի ձեռինն Մովսիսի /Ստ. Սիւն., ՄՅ, 594/: Նկատի ունի Մովսես մարգարեի գավազանը, որով ընթացք էր տրվում Ամաղեկի /ամաղեկացիների/ դեմ մղվող ճակատամարտին /տե՛ս Ելք, ԺԷ/:

Ձուարակաշէն քաղաք. «Մի՛ անտես առներ զԴիոնեսիայ և զՅերակլեայ դայակս՝ զԹեբաս ի կորուստ մատնելով, և մի զուարակաշէն զքաղաքս կործաներ...» /Պատմ. Աղեքս., 171/: Ձուարակաշէն-ը Թեբեին տրված մակդիրներից է: Համաձայն դելփյան պատգամախոսի գուշակության՝ Կադմոսը քաղաքը կառուցեց այն հովտում, որտեղ մեկնված էր երբեք լուծ չտեսած եզը:⁵⁷

Թովմայագլուխ աւետարան. «Այլ գրեցին և մանիքեցիքն Թովմայագլուխ աւետարան, որում անուշահոտ աւետարանացն անուն եղեալ կարդան» /Կոչ.ընծ., 71/: Թովմա առաքյալի հիշատակությունը տե՛ս Մտթ., Ժ, 3, Ղուկ., 2, 13-15: Քարոզել է Հնդկաստանում. Քրիստոսի աշակերտներից է, որն առանց ապացույցների չհավատաց Քրիստոսի հարությանը:

ՆՅԲ-ում չվկայված բառերի շարքում կան այնպիսիք, որոնք վկայվածների համեմատությամբ ավելի հին ձևեր են: Դա հատկապես նկատելի է իրանական հին լեզուներից փոխառված բառերի /բառաձևերի/ դեպքում: Օրինակ՝ զոհ-ի իրանական հին ձևն է *zohr*, որ և առկա է գորհասէր բառում. «Քանզի գորհասէր գոլով, որ միայն ինքն արեամբն խնդայր» /Սուր., 265/: Հին են նաև պահակ-ի պարհակ /պարհակապան/, պաշտ/ել/-ի պարիշտ ձևերը: «Եւ անդ շինէր պարհակ և պարհակապանս կար-

գէր» /ՆԳԱ Մնաց., ԺԸ, 13/: Պարիշտ արմատն առկա է բերանապարիշտ բառում, որին անդրադարձել ենք Ժողովրդախոսակցական բառերը քննելիս: Հնագույն ձևեր կան նաև բնիկ հայերեն՝ հ.-ե. ծագումով բառաձևերում կամ բաղադրյալ բառերում: Գրաբարում ասը և քուրդ հոմանիշներ են: Առաջինի հ.-ե. ծագումը կասկած չի հարուցում:⁵⁸ Բուրդ-ը և այդ արմատով կազմված շատ բառեր գործածական են արդի հայերենում և բարբառներում. ասը-ը այդպիսի գործածությունն չունի: Է. Աղայանի բացատրական բառարանում ասը, ասրաբեր համարվում են հնացած բառեր:⁵⁹ Բուրդ արմատն է բրդոռ թռչնանվան մեջ, որի հոմանիշն է ասրատակ-ը: Վերջինս վկայել է Գր. Մագիստրոսը. «Ոմն զբուս և զասրատակս ըմբռնեալ առ լեռնոտամբն Կասբեայ... /Մագ. թղթ, 231/:⁶⁰ Եթե ասրատակ-ը Մագիստրոսի ստեղծածը չէ, ապա այն թերևս գործածության հին ակունքներ ունի:

«Նորագիւտ գիրք մնացորդաց»-ում կա ուղերկութիւն «հուղարկավորություն, թաղում». «Եւ արարին նմա ուղերկութիւն մեծ եւ լացին զնա լալեօք մեծաւ յոյժ» /ՆԳԲ Մնաց., ԺԶ, 13/: Զոհրապյանում՝ յուղարկութիւն: Հր. Աճառյանի դիտարկմամբ առկա է ուղի+արկ բաղադրիչներով կազմությունը՝ ի+ա>ե հնչյունափոխությամբ. հմմտ. մի-ա-տասն-միատասան-մետասան:⁶¹

Է. Աղայանը, համադրելով գրաբարի քոյր բառի սեռական հոլովի քեռ և բարբառներում գործածական քուլոր և քուեր ձևերը, հանգում է մի ուշագրավ և հիմնավորված եզրահանգման. «Հայերեն քուլոր և քուեր ձևերը բացատրվում են միայն հնդեվրոպական swesor բառի սեռականի ձևերով»:⁶² ՆՀԲ-ն հիշյալ ձևերը համարում է ռամկական: Վկայություններն էլ ուշ շրջանից են, սակայն

նման ձև կա վաղ մատենագրության մեջ՝ «Եղբարք, ահա հրաւիրեցաք ի հարսանիսն, որ խաւսեցաւ քուերս» /Եփր., Կց., 95/:

Քառապաշարի իմաստային խմբեր

ՆՅԲ-ում չվկայված բառերը կարող ենք դասակարգել ըստ որոշ իմաստային խմբերի:

Պաշտոն, տիտղոս

Աթոռապահ /Բզմվպ, 1910, 11/, անափոռտ /Ուռհ., 27/, անթիպատրիկ /Ասող., 138/, ապուհիպատ /Կղնկտ., 208/, արհիերեց /Յիշատ., ԺԴ, 231/, բանտատես /Միխ. Ասորի, 398/, բղեշխափոխ «բղեշխի փոխանորդ» /Անկ. գիրք ն.կտ., 381/, բերդապահնակ /Դրասխ., 310/, բիրապետ /Օրբ., Պատմ., 343/, բոզապետ /Ն.Բիւզ./, գահարար /Խոր., 10/, գլխապետ /Արծր., 50/, գործապետ «կարգադրիչ» /Օրբ., Պատմ., 504/, գուսանապետ /Վարք և վկ., Բ, 477/, դարիքապետ «սենեկապետ» /Սեբ., 190/, դաւսիճայ «իշխանուհի» /Արմ./, դեմեսլիկոս «հարկահավաք» /Ասող., 170/, դիւապետ /Ոսկ., Պօղ., Ա, 276/, դոնատես /Կնիք հւտ., 293/, ելիստութիւն /Կղնկտ., Շինգ., 300/, եքսկեփտորոս «նոտար կամ հաշվապահ» /Վարք և վկ., Ա, 442/, զինդակապետ /Բուզ., 54, 131/, զիւգոստատ «զինվորական պաշտոնյա» /Խոր., 190/, էքսարիստ «գլխավոր իշխան» /Ասող., 101/, իրենարքայ «դատավոր» /Վարք և վկ., Բ, 236/, լիկաթ «դեսպան» /Գիրք թղթ., 503/, խոհակեր «դատավոր» /Եփր., Մատ., Դ, 109/, խոհապետ «գլխավոր խոհարար» /Անկ.Գ.հ.կտ., Ա, 141/, խորաւարան /Արմ./, կանտիտատ /Սեբ., 216/, կենառ «սեղանապետ» /Օրբ., Պատմ., 98/, կունդուռ «սուրհանդակ» /Մագ.

թղթ, 88/, կռոգպետ «արիեստավորների ղեկավար» /Վկ. արև., 139/, հիւանդապաշտ «հիվանդներին խնամող» /Կղնկտ., 189/, դաքնար /Կղնկտ., 213/, մայպետ /Եղիշ., 179/, մշակապետ /Եմես., ԺԳ/, մունետիկ /Միխ.Ասորի, 261/, պատգոսապան /պարսկական տիտղոս է. Սեբ., 146, 172/, պարիակապան /Սոփ., Ի, 66/, ջոկապան /Մեծոփ., 213/, ռեքտոր /Մագ. թղթ, Արմ./, սորակալ «ախոռապետ» /Բուզ., 105/, վանապետ /ՆԲԳ/, վիկարիոս «արքայի կամ իշխանի փոխանորդ» /Սոկր., 588/:

Նկատելի է, որ մեծ թիվ են կազմում փոխառյալ բառերը: Հայ թարգմանիչը չէր կարող օտար հասկացությունները թարգմանել, և նա այդպիսի նպատակադրում էլ չուներ, որովհետև ներկայացնում է օտար միջավայրի իրողությունները:

2. Կենդանական աշխարհ

Ամարու «գառ» /Ոսկ., ճառ., 476/, անքիղոս «ծկան տեսակ» /Եղիշ., Մեկն. արարծ., 189/, առիծակապիկ, առիծաշուն /ՄՅ, Բ, 2146/, ասրատակ /Մագ. թղթ, 231/, արջամուկն /ՄՅ, Բ, 2145/, արտի «վայրի ոչխար» /ՄՅ, Բ, 2151/, բնաս /Արմ./, եղոփին «եղջերու» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 306/, եսուբէս /ՄՅ, Բ, 2146/, գիզն «ծկան տեսակ» /Բրսղ., 245/, թեպեկ «կապիկ» /Ոսկ., ճառք Անդր., 789/, թմբածուկն /Պիսիդ., 1545/, թրիանէ «թռչուն» /Միխ.Ասորի, 179/, լինգնաս /ՄՅ, Բ, 2145/, խանդիռն /ԲՄ, 1964, էջ 323/, խնջօղ «խխունջ» /Վրդ.Այգ.,... 1326/, կուռաբ /Արմ./, կոքղի «խխունջ» /Բրսղ, 223/, հաւ պարսկական /Մագ. թղթ/, մուղ «մատակ էշ կամ ջորի» /ՆԳ. Ա Մնաց., ԺԲ, 40/, յօթ /Արմ./, շնակնճիթ /ՄՅ, Բ, 2146/, ոզնիկ /Ոսկ., Մտթ., Գ, 24/,

շլեզ /ԲՄ, 1964, 324/, պապիւ /Արմ./, պինես /Բրսղ, է, 243/, քրածի /Կանոն., 659/, սիկղ /Ոսկ., Պօղ., Ա, 62/, վիշապա-
ռիւծ քաղ /Պօղ., Ա, 602/, տղուկ /Արմ./, փալանիկ «լծկան
ծի» /Արմ./, փահլ «արու ծի» /Մագ., Բեր., 240/, փաղիժ
/Փիլ., Բանք, 144/, քարքաշամ /ՄՅ, Բ, 2152/, օծածուկ
/Պիսիդ, 1030/:

Կենդանանունների մի մասը օտար անվանումներ
են՝ վկայված հիմնականում Խորենացու /Շիրակացու/
աշխարհագրական գործերում, նաև թարգմանական այլ
երկերում: Բացի բնության մեջ հանդիպող կենդանիներ-
ից, որոշ բառեր առասպելական կենդանանուններ են,
որոնք բավական շատ են հայ մատենագրության մեջ:

3. Բուսական աշխարհ

Ազխոյգ /Արմ./, ասկամունի /Պիսիդ, 955/, արուս «սև
խունկ» /ՄՅ, Բ, 2147/, բաժակ «ծաղկի մաս» /Բրսղ, 145/,
բաւեն /Նար., Տաղ., 85/, դաւարայ «հոնի» /Բրսղ, 151/,
երերի /ՄՅ, Բ, 2153/, զոխ /Մագ. թղթ, 95/, խաւարածի
/Բրսղ, 145/, ծանծ /Ոսկ., Պօղ., Ա, 472/, կալամոն /Արմ./,
հազրէ /Նարկ., Տաղ., 121/, հեղի /Ոսկ., Պօղ., Բ, 761/, մո-
լեբոյս /Ագաթ., 257/, նշօշ /ՄՅ, Բ, 2154/, պատաղիճ
/Բրսղ, 145/, պսենն /Ոսկ., Պօղ., Ա, 399/, սորովիլ /ՄՅ, Բ,
2154/, ցաքի /Մագ. թղթ, 138/:

4. Հիվանդություն, բժշկություն

Ախտաժէտել /Օձն., Բրստ., 193/, ակնացաւորիւն
/Թէոն, 68/, աղեցաւ /Օրբ., Պատմ., 448/, աղեցաւորիւն
/Միխ. Ասորի, 385/, բժշկակերտ /Անան. Սանահ., Մեկն.,
30/, բժշկապետաբար /Ուխտ., Բ, 96/, բժկանաւորութիւն

/Ոսկ., Պօղ., Ա, 642/, գարած «ցավ, վերքի կսկիծ» /Տիմ. Կուզ, 29/, գլխագարել /Ոսկ., Պօղ., Ա, 201/, գողեստուն «բորոտների հիվանդանոց» /Օրբ., Պատմ., 246/, եռք /Ոսկ., ճառք, 123/, ընփորտել «ուռչել» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 242, 601/, թարախարգել «թարախի հոսելուն արգելող խոց, մաշկը» /Ոսկ., ճառք, 531/, լեկրոտ «խաղլացավով հիվանդ» /Գանձ., 324/, լերդախոց /Օրբ., Պատմ., 448/, լերդակեղ /Սեբեր., 97, խելացնորութիւն /Ոսկ., Պօղ., Բ, 302/, խովիկ «ժանտախտ» /Ուռհ., 46/, խուլակոյր /Կոչ. ընծ., 148/, կազ «կակազ», կազութիւն /Սոփ., Բ, 11/, կեսարինաւոր /Սիմ. Աղծն., Մատ., 178/, կիսագոս /Դ. Անյոթ, Սահմ., 74/, մարմնահարութիւն /Ոսկ., Պօղ., Ա, 439/, մաժ /Արմ./, շնչախտ /ՄՅ, Ե, 1133/, որովայնած /Բզմվա, 1856, 49/, ջրապալար «թաց վերք» /Պիսիդ., 1588/, վիժութիւն /Թէոն, 24/, վտանգ «տկար» /Անկ. գիրք, մ.կտ., 230/, տող «մարմնի մեջ արտադրված հեղուկ» /Մագ. թղթ, 139/, փողացաւութիւն /Միխ.Ասորի, 357/, փքայտոյց /Ոսկ., Ն. Բիւզ./:

5. Հագուստ, զարդարանք

Ադէմ /Միխ. Ասորի, 184/, ամարանոց /Արմ./, այծեղէն /Ն. Բիւզ./, անամեստիոն /Արմ./, աշխարաւանդ /Արմ./, գայո «վզնոց» /Յիշատ., Ե-Ժ, 246/, գլգլէն «հնամաշ հագուստ» /Օրբ., Պատմ., 242/, երակօթ /Ոսկ., Պօղ., Ա, 894/, զունար /Արմ./, զստափոկ /Թովմ., Դան., 318/, կորաղիոն «թանկարժեք քար» /Բրսղ, Ե, 242/, կրկնոցակ /Կոչ. ընծ., 258/, հալաւ /ՄՅ, Ե, 1091/, ճամբար «վարսակալ» /Սեբ., 122/, մեկնակ «վերարկու, թիկնոց» /Լամբ., Մատ., 84/,

մովկ «վարտիք» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 463/, նափորտակ /Մխ. Այր., 115/, ունիովն /Արմ./, ուսանոցակ /Ն. Բիւզ./, պարեհնակ /Ոսկ., Պօղ., Ա, 529/, պոռփիւռիկոն /Մագ. թղթ, Արմ./, ուզ /Արմ./, սնդր /Սեբ., 18/, ստիխարին /Արմ./, սփենդոն /Արմ./, տռիբուն /Արմ./, փարուազ «ժապավեն» /Կղնկտ. Շինգ., 292/, քրծակ /Վարք հրնց, Բ, 512/:

6. Գործիք, անոթ

Ազրոց «ջուլիակի սանր» /Ոսկ., Պօղ., Ա, 806/, ակն-
ճափող «խողովակ» /Բրսղ, Պահ., 105/, բահլիկ «զրահ»
/Սեբ., 126/, գանիչ /Անկ. գիրք առաք., 364/, գելան «գե-
լարան, տանջանքի գործիք» /Դրասխ., 279/, զանգապա-
նակ /Սեբ., 118/, ըմբոց «բաժակ» /Կղնկտ., Շինգ., 272/,
ընպարան «բաժակ» /Տիմ. Կուզ, 227/, թաբուտ «արկղ»
/Օրբ., Պատմ., 421/, թարբ «թակարդ» /Կղնկտ., Շինգ.,
421/, խաղ «թուր» /Դիոն., Քեր., 19/, խարազի «մտրակ»
/Փիլ., Բանք, 152/, խիշտ «նիզակ» /Վարք և վկ., Ա, 648/,
կայծակալ «ուներլի՝ դարբնի» /Ոսկ., ճառք, 482/, կայմ
/ջուլիակի գործիք է, Ոսկ., Պօղ., Ա, 806/, կատինար
«դռան փականք» /Արմ./, կուղթ «մետաղե աման» /Վարք
և վկ., Ա, 508/, կտակարան /երաժշտական գործիք է,
Սաղմ., ԵԼԶ, 2/, հանելի «ուներլի» /ՆԳ.Բ Մնաց., Դ, 16/,
հրաւանդ «կասկարա /Ն.տ./, հոռոմափակ «հունական
փականք, կողպեք» /Կղնկտ., 210/, մեսուր «ջրաման»
/Արմ./, միզաւառ /անոթ՝ միզելու համար, Ոսկ., Պօղ., Ա,
603/, յոբելի «շեփոր» /Ա Մնաց., ԺԵ, 28/, նիզակիկ /Օրբ.,
275/, նիւանդակ «տեգ» /Ն. Բիւզ./, շագոյր «պայուսակ»
/Սեբ., 116/, ողոց «ուռկանի ծայրերը» /Արմ./, ջղալուծ

/ջղերը հանելու տանջանքի գործիք է, Ն. Բիւզ./, սիք «շվի» /Փիլ., Մնց., 222/, վերստորի /ջուլհակի գործիք է, ՆԳ. Ա Մնաց., ԺԱ, 23/, քաս «բաժակ» /Կղնկտ., Շհնգ., 185/, քեփուր «բաժակ» /ՆԳ.Ա Մնաց., ԻԸ, 17/:

Գրաբարում մեծ թիվ են կազմում ջրամանի տեսակներ, զենք, տանջանքի գործիքներ մատնանշող բառերը:⁶³ Վերոբերյալ դասակարգման շարքում նույնպես այդ կարգի բառեր կան: Երաժշտական գործիքների անուններից չորս բառ ՆՅԲ-ում վկայված չէ:

Կարելի է ներկայացնել այլ բառախմբեր ևս /արհեստ- արհեստագործություն, շինություն, գունանուններ, ուտելիք-ըմպելիք.../, սակայն դրանցում ընդգրկվող բառերի թիվը մեծ չէ:

Ամփոփենք: Գրաբար մատենագրության բառապաշարը ցայսօր բավարար չափով բառարանագրված չէ: Հատկապես անելիքներ կան թարգմանական գրականության և հետիմնգերորդության հայ հեղինակների գործերի ուսումնասիրության, չբառարանագրված միավորների առանձնացման ու քննության գործում: Արդի տեխնիկական միջոցները հնարավորություն են ընձեռում առանց երկար ժամանակ վատնելու /ինչպես դա արվում էր հնում՝ հայկական համաբարբառները կազմելիս/ հայ մատենագրության բառապաշարը ներկայացնել համաբարբառների /նաև էլեկտրոնային տարբերակով/ տեսքով: Գիտական բնագրերի նյութը ներառելիս պետք է հաշվի առնել նաև հրատարակչական, ձեռագրային

տարբերակները /բացառելով, իհարկե, ակնհայտ գրչագրական-տպագրական աղավաղումները/: Այդ տարբերակները բառիմաստի, բառաձևի ճշգրտման, հին բարբառային վկայությունների և այլևայլ հարցերի քննության անգնահատելի տվյալներ են:

Հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել հին բառարանների տվյալներին՝ առանց բնագրային վկայությունների արձանագրված բառերին, որոնք անպայման կունենան բնագրային վկայություններ /այդ կարգի մի քանի բառեր կան մեր աշխատանքում/:

Արժեքավոր է հատկապես Երեմիա Մեղրեցու «Բառգիրք հայոցը» /քննական բնագիրը լույս է տեսել 1975թ./:⁶⁴

Ժամանակին այդ բառարանի արժեքը ճիշտ չի գնահատվել: Ահա Հր. Աճառյանի դիտողությունները. «մեծ մասամբ վրիպակների հավաքածու է», «պետք է շատ զգուշութեամբ վերաբերուիլ սոյն բառագրքի հետ և նրա յիշած ձևերը իբրև ճշմարտութիւն չընդունիլ»:⁶⁵

Իհարկե, բառարանում կան վրիպումներ, անճշտություններ, բայց և կա արժեքավոր նյութ: Գ. Ջահուկյանը իրավացիորեն նկատում է, որ «Հր. Աճառյանի Հայերեն արմատական բառարանը մեծապես շահած կլիներ, եթե նման աշխատանք /խոսքը բառարանի տվյալները Արմ.-ում արձանագրելու մասին է/ կատարված լիներ նախքան այդ բառարանի հրատարակումը»⁶⁶ /իմա՝ քննական բնագիրը/: Այդ բառարանի բազմաթիվ բառեր նորագույն ուսումնասիրություններում ստուգաբանված են, բառիմաստները ճշգրտված:⁶⁷ Պետք է օգտագործել նաև միջնադարյան ձեռագիր բառարանների ընծեռած նյութը:

Գրաբարի նոր բառարանի անհրաժեշտությունը միայն /ըստ հնարավորության/ բառաքանակի ավելացումը չէ: ՆՅԲ-ի որոշ բացատրություններ խմբագրման, ճշգրտման, գրական լեզվով համապատասխանակը ներկայացնելու կարիք ունեն: Դա նկատելի է հատկապես տերմինների հարցում: Գիտության տարբեր բնագավառներին վերաբերող գործերում առկա հասկացությունները ժամանակակից տերմինաբանական համակարգին հարիր մեկնությունների և արտացոլումների կարիք ունեն: Կրկենք, որ այդ «թերացումը» բնավ երախտաշատ բառարանագիրների վաստակը դույզն-ինչ չի նսեմացնում: Նրանք ստեղծել են բառարանագրության գլուխգործոց /խոսքը հատկապես ՆՅԲ-ի մասին է/, որը ոչ միայն բացատրական բառարան է, այլև ինչ-որ տեղ հայերեն-հունարեն-լատիներեն-եբրայերեն-պարսկերեն բառարան՝ ստուգաբանական դիտարկումներով:

Ինչքան էլ հրատարակվելիք բառարանում փոփոխություններ ու լրացումներ արձանագրվեն, հենքը դարձյալ մնալու է ՆՅԲ-ն:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հտ. Ա-Բ, Վենետիկ, 1836-1837:
2. Առձեռն բառարան հայկազեան լեզուի, Վենետիկ, 1865:
3. Այս տեսակետից անգնահատելի գործ են կատարել Ն. Բյուզանդացին, Ա. Վարդանյանը, Զր. Աճառյանը: Վերջին երկուսը իրենց նկատած «նորահայտ» բառերը տարբեր պարբերականներում հրատարակելուց զատ ամբողջացրել ու հրատարակել են առանձին գրքերով: Աճառյանի Արմատական բառարանն էլ վկայում է ՆՅԲ-ում չարձանագրված բազմաթիվ բառեր: Չվկայված բառերի հարուստ նյութ են տալիս Նորայր Բյուզանդացու՝ ՆՅԲ-ի տպագիր օրինակի վրա կատարած հավելումները /տե՛ս Ն. Բիւզ. համառոտագրությունը/: 2007թ. լույս է տեսել Ռ. Ղազարյանի և Զ. Ավետիսյանի «Նորահայտ բառեր գրաբարում» բառարանը: Գրաբար մատենագրության որոշ քննական բնագրերի կազմողներ նույնպես ըստ կարելիության արձանագրել են ՆՅԲ-ում չվկայված բառերը /Զ. Մանանդյան, Լ. Խաչիկյան, Կ. Մուրադյան, Զ. Զյոսեյան.../: Գրաբար մատենագրությանը կամ առանձին գործերի վերաբերյալ ուսումնասիրություններում նույնպես կան նման կարգի առանձնացումներ:
4. Այդ հարցին անդրադարձել ենք մեր մի շարք մենագրություններում ու հոդվածներում. տե՛ս Լ. Զովհաննիսյան, Նյութեր պատմական բառարանագրության, Ե., 2001թ., նույնի՝ Գրաբարի բառապաշարը /5-րդ դ./, Ե., 2006թ., նույնի՝ Հայ թարգմանական գրականության բառապաշարը /5-րդ դ./, Ե., 2007թ.: «Նոր հայկազյան բառարանում չվկայված բառեր 5-րդ դ. ինքնուրույն գրականությունից», ՊԲՀ, 1990, N2, «Նորահայտ բառեր հայ մատենագրության մեջ», ՊԲՀ, 1987, N4, «Նորահայտ բառեր Անանիա Մոկացու գործերում» /Հանրապետական գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, Երևան-Վանաձոր, 2005թ./, «Ասորերենից թարգմանված որոշ գործերի բառապաշարի քննություն», ՀԱ, 1999թ., «Եւսեբիոս Եմեսացու «Մեկնութիւնը»-ի լեզվական յուրահատկությունները», «Էջմիածին», 2000թ., «Թովմաս Մեծոփեցու «Պատմագրության» լեզվական առանձնահատկությունները», «Էջմիածին», Ե., 2001թ.:

5. Դ. Գյուրջինյան, «Քրիստոս անվան բառակազմական արժեքը հայերենում», «Էջմիածին», 1992, ԺԲ, 55: Տե՛ս նաև նույնի՝ «Քրիստոս անունը հայերեն կայուն բառակապակցություններում» հոդվածը. «Էջմիածին», 1993 Դ - Զ:
6. Ա. Աբրահամյան, Գրաբարի ձեռնարկ, Ե., 1976, 228:
7. Լ. Յովսեփյան, Գրաբարի բառակազմությունը, Ե., 1987, 161:
8. Ա. Գալստյան, Ածանցումը և ածանցները ժամանակակից հայերենում, Ե., 1978, 230-231:
9. Լ. Յովսեփյան, նշվ. աշխ., 187:
10. Ն.տ., 188:
11. Մանրամասն տե՛ս Լ. Յովհաննիսյան, Հայերենի իրանական փոխառությունները, Ե., 1990, 148-149:
12. Ն.տ. նշված է և Բենվենիստի աշխատության վերնագիրը:
13. Հր. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 2-րդ մաս, Ե., 1951, 87:
14. Լ. Յովսեփյան, նշվ. աշխ., 201:
15. Э.Туманян, Древнеармянский язык, М., 1971, 140:
16. Հր. Աճառյան, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հտ. 3, 1957, 305: Նույն տեղում Հր. Աճառյանը գրում է, որ Ա. Վարդանյանը ձեռագրերի քննությամբ նկատում է, որ վերջին վեց բառերը հետամուտ են և գոյություն չունեն մեսրոպյան հայերենում:
17. Տե՛ս Լ. Յովհաննիսյան, Հայերենի իրանական փոխառությունները, 156:
18. Ա. Գալստյան, նշվ. աշխ., 176-177:
19. Տե՛ս Արմ., խազակել բառահոդվածը:
20. Իրանական փոխառությունների՝ այդ կարգի բառերի մասին մանրամասն տե՛ս Լ. Յովհաննիսյան, Հայերենի իրանական փոխառությունները, 128-136:
21. Տե՛ս Արմ., միմ բառահոդվածը:
22. Տե՛ս Արմ., խիմ բառահոդվածը:
23. Տե՛ս Արմ., խնոցի բառահոդվածը, նաև «Հայոց լեզվի բարբառային բառարան», հտ. Բ:
24. Տե՛ս Գ. Զահուկյան, Հայ բարբառագիտության ներածություն, Ե., 1972, 277-330:
25. Տե՛ս Գ. Զահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, Ե., 1987, 143:
26. Ն.տ., 128:

27. Օգտվել ենք «Աստվածաշունչ մատեան Հին և Նոր կտակարանաց ըստ ճշգրիտ թարգմանութեան նախնեաց մերոց. համեմատութեամբ եբրայական եւ յունական բնագրաց», Վիեննա, 1929թ. հրատարակությունից:
28. Տե՛ս Библия. книги священного писания Ветхого и Нового завета, М., 1994:
29. Եզնիկ Կողբագի. Եղծ աղանդոց. թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Ա.Ա. Աբրահամյանի, Ե., 1994թ.:
30. Տե՛ս Արմ., վատմիհր բառահոդվածը:
31. Տե՛ս Արմ., քորէշ բառահոդվածը:
32. Իրանական փոխառյալ գունանունների մասին տե՛ս Լ. Հովհաննիսյան, Հայերենի իրանական փոխառությունները, 108-114, նույնի՝ «Ի՞նչու և ինչպե՞ս են փոխառվել իրանական գունանունները» հոդվածը /Գիտական նյութերի ժողովածու, Վանաձոր-Երևան, 2001թ./:
33. «Գրաբարի բառապաշարը /5-րդ./» աշխատության մեջ մենք գործածել ենք գրական նորմալին հարող բառապաշար կապակցությունը՝ ճիշտ չհամարելով ռամկական, ժողովրդախոսակցական, բարբառային անվանումները, քանի որ 5-րդ դարում գրաբարը եղել է նաև համաժողովրդական-համընդհանուր լեզու: Այդ դարի կտրվածքով բարբառային բառեր անվանումն էլ ավելի քան առարկելի է, որովհետև այն ենթադրում է տարածքային տարբերակներ, իսկ այդ ժամանակաշրջանի տարածքային տարբերակների բնութագրիչ հատկանիշներ չկան, թեև ուսումնասիրողները գրականից տարբերում են որոշ բառեր, քերականական ձևեր: Քանի որ մեր այս աշխատանքում օրինակներ կան նաև հետիմգերորդության շրջանից, չխախտելով ավանդույթը՝ օգտագործել ենք ժողովրդախոսակցական-բարբառային շերտ հասկացությունը:
34. Հայագետ Ֆ. Ֆեյդին, օրինակ, գրաբարի համբառնալ «բարձրանալ» և վերանալ բայերի գուգահեռները տեսնում է համապատասխանաբար արևելահայերենի բարձրանալ և արևմտահայերենի վեր/ելել/ ձևերի մեջ: Տե՛ս «Բազմավեպ», 1967, 78:
35. Վերջին երկու գործերում հանդիպող այդ կարգի բառերի մասին տե՛ս Լ. Հովհաննիսյան, Հայ թարգմանական գրականության բառապաշարը /5-րդ դ./, Ե, 2007:

36. Բառի ծագման մասին եղած կարծիքները տե՛ս Լ. Հովհաննիսյան, Բառաքնական նկատառումներ «Բառգիրք հայոցում» տեղ գտած մի քանի բառերի վերաբերյալ, /ՊԲՀ, N2, 2000թ., 215/:
37. Տե՛ս Արմ., դերձակ բառահոդվածը, Գ. Զահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 523, 530, 558:
38. Տե՛ս Հր. Աճառեան, Հայերեն նոր բառեր հին մատենագրութեան մէջ, Վենետիկ, 1913, 89-90:
39. Տե՛ս Եղիշե, Վարդանի և հայոց պատերազմի մասին. թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Ե. Տեր-Մինասյանի, Ե., 1989, 167:
40. Տե՛ս Արմ., թախանձ բառահոդվածը:
41. Տե՛ս Արմ., խոհ բառահոդվածը:
42. Տ. Դալալյան, Հայ-օսական մշակութային առնչություններ, Ե., 2002, 189:
43. Գ. Զահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 558:
44. Տե՛ս Արմ., վարար բառահոդվածը:
45. Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, աշխարհաբար թարգմանությունը և մեկնաբանությունները Ստ. Մալխասյանի, Ե., 1981, 275:
46. Ն.տ. ծան., 227:
47. Տե՛ս Հր. Աճառեան, Հայերեն նոր բառեր հին մատենագրութեան մէջ, Վենետիկ, 1913, 99, նաև Արմ., նստակ բառահոդվածը: Նստակ է նաև Կնիք հաւատոյ-ի նոր հրատարակություններում /տե՛ս ՄՀ, հտ.Դ, Անթիլիաս-Լիբանան, 2005թ./:
48. Գ. Զահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 254:
49. Հ. Աճառեան, Հայերեն նոր բառեր նորագիտ մնացորդաց գրոց մէջ, Վիեննա, 1908, 26:
50. Ե. Դուրեան, Ուսումնասիրութիւնք և քննադատութիւնք, Երուսաղէմ, 1935, 392:
51. Տե՛ս Արմ., պայման բառահոդվածը:
52. Հր.Աճառեան, Հայերեն նոր բառեր Նորագիտ մնացորդաց գրոց մէջ, 30:
53. Տե՛ս ՀԱ, 1911, 495:
54. Այդ ստուգաբանությունը տե՛ս Լ. Հովհաննիսյան, Հայերենի իրանական փոխառությունները, 261:
55. Տե՛ս Գ. Մենեվիշյանի հոդվածը, ՀԱ, 1911, 654:

56. Տե՛ս ՆՅԲ, ցանկություն բառահոդվածում վկայված օրինակները:
57. Տե՛ս Պատմ. Աղեքս., ծան., 180:
58. Տե՛ս Արմ., ասը բառահոդվածը, Գ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 142:
59. Էդ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Ե., 1976:
60. Ասրատակ և քրդոռ բառերի մասին տե՛ս Արմ., ասրատակ բառահոդվածը:
61. Հր. Աճառեան, Հայերեն նոր բառեր Նորագիտ մնացորդաց գրոց մեջ, Վիեննա, 1908, 26:
62. Էդ. Աղայան, Բարբառային հնագույն տարբերություններ հայերենում, ՀՍՍՌ գիտությունների ակադեմիայի տեղեկագիր, 1958, N5, 73:
63. Մանրամասն տե՛ս Լ. Հովհաննիսյան, Կենցաղային իրեր իմաստային խմբի բառերը գրաբարում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», N2, 2000թ., իսկ հագուստների մասին՝ Հագուստների անվանումները գրաբարում, ն. տ., 1998թ., N1, հոդվածները:
64. Բառգիրք հայոց. քննական բնագիրը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Հ.Ս. Ամալյանի, Ե., 1975թ.:
65. Տե՛ս Արմ., հտ. 1, Ե., 1971թ., 9-10:
66. Գ. Ջահուկյան, Ստուգաբանական դիտողություններ միջնադարյան բառարաններում տեղ գտած նորահայտ բառերի մասին, /Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 1976, N12, 41:
67. Տե՛ս Գ. Ջահուկյանի նշված հոդվածը, որտեղ ստուգաբանված են մոտ երկու տասնյակ բառեր, նույնի՝ հիշյալ ամսագրի /1979, N3/ մեկ այլ հոդվածը: Լ. Հովհաննիսյան, Բառաքննական նկատառումներ «Բառգիրք հայոցում» տեղ գտած մի քանի բառերի վերաբերյալ /ՊԲՀ, 2002թ., N2, 213-221/:

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Սկզբնաղբյուրներ. բառարաններ

Աբր. Աղբաթ., Թուղթ շրջ., Թուղթ շրջագայական տեառն Աբրահամու հայոց կաթողիկոսի, ՄՅ, Դ:

Աբր. Կրետ., Աբրահամ կաթողիկոսի Կրետացւոյ Պատմագրութիւն..., Վաղարշապատ, 1870:

Ագաթ., Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, աշխատութեամբ Գ. Տէր-Սկրտչեան և Ստ. Կանայեանց, Տփղիս, 1909թ.:

Աթանաս, Սրբոյն Աթանասի Աղէքսանդրիոյ հայրապետի ճառք, թուղթ և ընդդիմաս/ա/ցութիւնք, Վենետիկ, 1899թ.:

Աճառ., Ա, Բ, Հր. Աճառեան, Հայերէն նոր բառեր հին մատենագրութեան մէջ, հտ. Ա,Բ, Վենետիկ, 1913, 1926:

Անան. Կղնկտ., Պատմ., Անանուն Կաղանկատուացի, Պատմութիւն յաղագս յարուցման ազգաց բարբարոսաց... ՄՅ, Դ:

Անան., Յղ. ապստ., Տեառն Անանիայի հայոց կաթողիկոսի Յաղագս ապստամբութեան տանն Աղուանից... ՀՈՒ, 1998թ.:

Անան., Յղ. նզով., Տեառն Անանիայի հայոց կաթողիկոսի պատճառ յաղագս զխոսրով նզովելոյն զանձեւացւոց եպիսկոպոսն, ՀՈՒ, 1998թ.:

Անան. Սանահն., Հակոբ Քյոսեյան, Աստվածաբանական բնագրեր և ուսումնասիրություններ. Ա. Անանիա Սանահնեցի, Ս. Էջմիածին, 2000թ.:

Անան. Սանահ., Մեկն., Անանիա Սանահնեցի, Մեկնութիւն աւետարանին Մատթէի. աշխատասիրությամբ Հակոբ Քյոսեյանի, Ս. Էջմիածին, 2007թ.:

Անանուն, 684թ., Անանուն, 684 թուականի պատմութիւն, ՄՅ, Ե:

Անանուն, Կեանք եւ վարք Վաչագ., Անանուն, Կեանք եւ վարք Վաչագանայ Արքայի, ՄՅ, Գ:

Անկ. գիրք առաք., Անկանոն գիրք առաքելականք, Վենետիկ,
1904թ.:

Անկ. գիրք հ. կտ., Անկանոն գիրք հին կտակարանաց, Վենետիկ
1896թ.:

Անկ. գիրք ն. կտ., Անկանոն գիրք նոր կտակարանաց, Վենետիկ,
1898թ.:

Ասողիկ, Ստեփանոսի Տարօնեցոյ Ասողկան Պատմութիւն տիեզե-
րական, Պետերբուրգ, 1885թ.:

Արծր., Թովմա Արծրունի, Պատմութիւն տանն Արծրունեաց, Կ. Պո-
լիս, 1852, Պետերբուրգ, 1887, Ե., 1985թ., 2006:

Արմ., Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հտ. 1--4, Ե.,
1971-1979թթ.:

Բանք իմ., Բանք իմաստասիրաց, Սոփերք, Ա:

Բզմվայ, Բազմավէպ:

ԲՄ, Բանբեր մատենադարանի:

Բուզ., Փաւստոսի Բուզանդացոյ Պատմութիւն հայոց, Ս. Պետեր-
բուրգ, 1883թ.:

Բրսղ, Բարսեղ Կեսարացի, Յաղագս վեցաւրեայ արարչութեան. աշ-
խատասիրութեամբ Կիմ Մուրադյանի. Ե., 1984թ.:

Բրսղ, Ջբարկ., Բարսեղ Կեսարացի, Ջբարկացողաց... տե՛ս KB, 3,
1982թ. /Կիմ Մուրադյանի հրապարակումը/:

Բրսղ, Պահ., Ս. Բարսեղ Կեսարացի, Գիրք պահոց. աշխատասի-
րութեամբ Կիմ Մուրադյանի, Ս. Էջմիածին, 2008թ.:

Գանձ., Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն հայոց. աշխատասի-
րութեամբ Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանյանի, Ե., 1961թ.:

Գ. թղթ. կամ գիրք թղթ., Գիրք թղթոց, Թիֆլիս, 1901թ., Երուսաղէմ,
1994թ.:

Գոր. և Շմ., Յիշատակ դատակնքաց Գորիա և Շմոնի վկայից, Վա-
ղարշապատ, 1896թ.:

Գր. Նազ., ի Բասիլ, Գրիգոր Նազիազնացի, ի Բասիլոս Կեսարացի,
տե՛ս KB, 2, 1980, հրատ. Կիմ Մուրադյանը:

Գր. Նազ., ի Կեսար, Գրիգոր Նազիազնացի, ի Կեսարիոս եղբայրն իւր, տե՛ս Կ. Մուրադյան, Գրիգոր Նազիազնացին հայ մատենագրության մեջ, Ե, 1983թ.:

Գր. Նազ., Յինքն յագարակէ, Գր. Նազիազնացի, Յինքն յագարակէ անդրէն եկեալ /ճառը հրատարակված է Կ. Մուրադյանի «Գրիգոր Նազիազնացին հայ մատենագրության մեջ» գրքում/:

Գր. Տաթև., Մեկն. Յոհան., Նոր կտակարանի գրքերի մեկնություններ. Սուրբ Գրիգոր Տաթևացի, Մեկնութիւն Յոհաննու Աւետարանի.աշխատասիրությամբ Ղուկաս արքեպ Զաքարյանի, Մայրաթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2005թ.:

Գր. Տաթև., Ներք., Նորին Գրիգորի ներբողեան ողբերգաբար սգեալ ի թաղումն տիեզերալոյս վարդապետին իւրոյ Յոհաննու Որոտնեցւոյ. աշխատասիրությամբ Ս. Գրիգորյանի, Ե., 2007թ.:

Գր. Տաթև., 2009, Ս.Գրիգորյան, Նորահայտ բառեր 14-15-րդ դարերի մատենագրության մեջ /Գրիգոր Տաթևացի/, Ե., 2009:

Դ. Անյղթ, Ստորոգ., Դաւիթ Անյաղթ, Մեկնութիւն «Ստորոգութեանցն» Արիստոտելի:

Դ. Անյղթ,Վերլ. Արիստ.,Դաւիթ Անյաղթ, Մեկնութիւն ի «Վերլուծականն» Արիստոտելի: Տե՛ս Դաւիթ Անյաղթ. Երկասիրութիւնը փիլիսոփայականք. համահավաք քննական բնագրերը և առաջաբանը Ս.Ս. Արևշատյանի, Ե., 1980թ.:

Հղումներ կարող են լինել նշված գործերի այլ հրատարակություններին:

Դիոն. քեր., Արուեստ Դիոնիսեայ քերականի եւ հայ մեկնութիւնք նորին. ի լոյս էած եւ ի քննին արկ Ն.Ադոնց, Պետրոգրադ, 1915:

Դրասխ., Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտցւոյ Պատմութիւն հայոց, Թիֆ լիս, 1912թ.:

Եզն., Եզնկայ վարդապետի Կողբացւոյ Եղծ աղանդոց, Վենետիկ, 1826թ.:

Եղիշ.,Եղիշէի Վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին. Ի լոյս ածեալ բաղդատութեամբ ծեռագրաց աշխատութեամբ Ե. Տեր-Մինասեան, Ե., 1957թ.:

Եղիշ., Դատ., Եղիշէ, Մեկնութիւն Յետուայ եւ դատաւորաց, ՄՅ, Ա:
 Եղիշ., Հոգ., Եղիշէ, Վասն հոգւոց մարդկան թէ ուստի գան... ՄՅ, Ա:
 Եղիշ., Մատ., Սրբոյ հօրն մերոյ Եղիշէի վարդապետի մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1859թ.:
 Եղիշ., Մեկն արարծ., Եղիշէ, Մեկնութիւն արարածոց, ՄՅ, Ա: Նաև՝ Եղիշէ Մեկնութիւն արածածոց. աշխատասիրությամբ Լ.Խաչիկյանի, ծանոթագրությամբ Հ. Քյոսեյանի, Ե., 2004/:
 Եմես., /ճառ./, Եւսեբիայ եպիսկոպոսի Եմեսացւոյ ճառք, ՀԱ, 1956-1959թթ.:
 Եմես., Մեկն., Եւսեբիոսի Եմեսացւոյ Մեկնութիւնք ... Վենետիկ, 1980թ.:
 Եւագր., Ս. հօրն Եւագրի Պոնտացւոյ Վարք և մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1907թ.:
 Եւս., Պատմ., Եւսեբիոսի Կեսարացւոյ Պատմութիւն եկեղեցւոյ, Վենետիկ, 1877թ.:
 Եւս., Քր., Եւսեբի Պամփիլեայ Կեսարացւոյ ժամանակականք երկմասնեայ /Քրոնիկոն/, Վենետիկ, 1818 թ.:
 Եփր., Կց., Կցուրդք երանելւոյն Եփրեմի Խորին Ասորւոյ, Վիեննա, 1957 թ.:
 Եփր., Մատ., Ս. Եփրեմի Մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1836 թ.:
 Եփր., Նիկ., Եփրեմ Ասորի, Վեշտասան ասացուածք վասն Նիկոմիդեայ քաղաքին /«Սիոն», 1928-1932թթ./:
 Զգօն, Գիրք որ կոչի Զգօն, արարեալ Ս. Յակոբայ երիցս երանեալ հայրապետին Մծբին քաղաքի, Պօլիս, 1824 թ.:
 Զենոբ /Գլակ/, Պատմութիւն Տարօնոյ զոր թարգմանեաց Զենոբ ասորի, Վենետիկ, 1832թ., 1889:
 Թէոդ. Կիւր., Մեկն. Եզեկ., Թէոդորոս Կիւրացի, Մեկնութիւն Եզեկիէի մարգարեութեան. աշխատասիրութեամբ Յակոբ Քեոսէեանի, Ե., 2000թ.:
 Թէոն, Յաղագս ճարտասանական կրթութեանց. աշխատասիրությամբ պրոֆ. Հակոբ Մանանդյանի, Ե., 1938:
 Թովմ., Դան., Տե՛ս Վ. Արեւ., Դան. համառոտագրութիւնը:

Իրեն., Ցոյց., Իրենիոս, Ցոյցք առաքելական քարոզութեանն, Լայպ-
ցիգ, 1910թ.:

Լաբուր., Լաբուրենայ թուղթ Աբգարու, Վենետիկ, 1868թ.:

Լամբ., Մատ., Սրբոյն Ներսեսի Լամբրոնացոյ Տարսոնի եպիսկոպո-
սի խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցւոյ... Վենետիկ, 1847թ.:

Լամբ. առ Լևոն, Տե՛ս Ընտիր Մատենագիրք Գրիգորի կաթողիկոսի
տղայ կոչեցելոյ նամականի, Վենետիկ, 1865:

Լաստ., Պատմութիւն Արիստակէսի Լաստիվերտցոյ, Վենետիկ,
1844:

Խաչիկ., Եղիշ., Մեկն. արարծ., Լևոն Խաչիկյան, Եղիշեի «Արարա-
ծոց մեկնությունը», Ե., 1992թ.:

Խոսրովիկ, Խոսրովիկ Թարգմանիչ և երկասիրութիւնք նորին. աշ-
խատասիրութեամբ Գարեգին վարդապետի Յովսէփեան, Վա-
ղարշապատ, 1903թ.:

Խոր., Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց. աշխատութեամբ
Մ. Աբեղեան և Ս. Յարութիւնեան, Տփղիս, 1913թ.:

Խոր., Աշխ., Աշխարհացոյց Մովսեսի Խորենացոյ յաւելուածովք
նախնեաց, ՄՅ, Բ.:

Խոր., Մատ., Սրբոյ Խորն մերոյ Մովսէսի Խորենացոյ Մատենագրու-
թիւնք, Վենետիկ, 1865թ.:

Կանոն., Կանոնագիրք հայոց. աշխատասիրութեամբ Վազգեն Հա-
կոբյանի, Կ. Ա-Բ, Ե., 1964, 1971թթ.:

Կղնկտ., Մովսէս Կաղանկատուացի, Պատմութիւն Աղուանից աշ-
խարհի. քննական բնագիրը և ներածությունը՝ Վարագ Առաքել-
յանի, Ե., 1983թ.:/Կղնկտ. Շինգ. համառոտագրությունը վերաբե-
րում է 1860թ. Փարիզ, հրատարակությանը/:

Կմտս, Վասն հւտ., Կոմիտաս կաթողիկոս, Վասն հաւատոյ եւ կար-
գաց եկեղեցւոյ.... ՄՅ, Դ.:

Կնիք հւտ., Կոմիտաս կաթողիկոս, Կնիք հաւատոյ, ՄՅ, Դ, նաև՝ Էջ-
միածին, 1914թ.:

Կոչ. ընծ., Կիւրդի Երուսաղեմայ հայրապետի Կոչումն ընծայութեան,
Վիեննա, 1832թ.:

Կոր., Կորին, Վարք Մաշտոցի, բնագիրը, ձեռագրական այլ ընթերցվածներով, թարգմանությամբ.... ի ձեռն պրոֆ. դ-ր Մանուկ Աբեղյանի, Ե, 1941թ.:

ՀԱ, Հանդես ամսօրեայ:

Հիշատ., Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ Ե-ԺԲ դդ. աշխատասիրությամբ Ա. Ս. Մաթևոսյանի, Ե., 1988թ.: ԺԴ դար՝, Ե., 1984: ԺԴ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ. կազմեց Լ. Ս. Խաչիկյան, Ե., 1950թ.: ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն Ա, Բ, Գ. կազմեց Լ. Ս. Խաչիկյան, Ե., 1955, 1958, 1967թթ.:

ՀՈՒ, Գալուստ Տեր-Մկրտչյան, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Գիրք Բ, Մայր աթոռ Ս. Էջմիածնի տպարան, 1998թ.:

Ղեւոնդ, Ղեւոնդեայ վարդապետի Պատմութիւն, Ս. Պետերբուրգ, 1887թ.:

Մագ. թղթ, Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը. հրտ. Կ. Կոստանեանց, Աղէքսանդրապօլ, 1910թ.:

Մամիկ., Պատմ., Յովհան Մամիկոնեան, Պատմութիւն Տարօնոյ, ՄՀ, Ե, նաև Վենետիկ, 1832թ.:

Մամբրէ, Մամբրէի վերծանողի ճառք, Վենետիկ, 1894թ.:

Մանդ., Յովհաննու Մանդակունոյ Հայոց հայրապետի ճառք, Վենետիկ, 1860թ., ՄՀ, Ա:

Մանդ., ՀՈՒ, Հովհ. Մանդակունու երեք գործը՝ ՀՈՒ-ում:

Մեծոփ., Թովմա Մեծոփեցի, Պատմագրություն. աշխատասիրությամբ Լևոն Խաչիկյանի, Ե., 1999թ.: Նաև Մեծոփեցու Պատմութիւն Լանկ-Թամուրայ... Փարիզ, 1860թ. /վերջինիս համաբարբառը կազմված է ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտում/:

Մեսր. Երեց, Մեսրոպ Երեց, Պատմութիւն սրբոյն Ներսիսի Պարթևի հայոց հայրապետի, Սոփերք, Զ:

Մխ. Այր., Մխիթար Այրիվանեցի, Գանձեր և տաղեր. աշխատասիրությամբ Էլենուրա Հարությունյանի, Ե., 2005թ.:

Միխ. Ասորի, Տեառն Միխայէլի պատրիարքի Ասորւոյ ժամանակագրութիւն, Երուսաղէմ, 1870:

ՄՀ, Մատենագիրք Հայոց, տարբեր հատորներ, Անթիլիաս-Լիբանան:

- Յով. Ծոր., Դան., Տե'ս Վ. Արեւ. Դան. համառոտագրությունը:
- Յով. Մայրագ., Վերլուծ., Յովհան Մայրագոմեցի, Վերլուծութիւն կաթողիկէ եկեղեցւոյ եւ որ ի նմա յաւրինեալ կարգաց, ՄՅ, Դ:
- Յովհ. Որոտ. հաւաք., Յովհաննու Որոտնեցւոյ հաւաքեալ ի բանից իմաստասիրաց, ԲՄ, 3, 1956թ.:
- Ն. Բիւզ., Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի. սրբագրուած և ճոխացուած Նորայր Ն.Բիւզանդացու ձեռքով. հրատարակութեան պատրաստեց Մարտիրոս Մինասեանը, Ժնեւ, 1990թ.: / ՆՅԲ-ի տպագիր օրինակի վրա ձեռագրով արված հավելումներ են/:
- Ն. Սիրաք., Գ. Աբգարյան, Սիրաքի գրքի հնագույն թարգմանության նորահայտ հատվածներ, «Էջմիածին», ԺԱ, 1966թ.:
- Նար., Տաղ., Գրիգոր Նարեկացի, Տաղեր և գանձեր. աշխատասիրությամբ Արմինե Քյոշկերյանի, Ե., 1981թ.:
- Նարկ., Գրիգոր Նարեկացի, Մատեան ողբերգութեան, Պուլենոս Այրես, 1948թ. /համաբարբառը կազմված է այս հրատարակությունից/:
- ՆԲԳ, Ռ. Ղազարեան, Հ. Աւետիսեան, Նորայայտ բառեր գրաբարում, Ե., 2007թ.:
- ՆԳ. Մնաց., Գիրք մնացորդաց ըստ հնագույն հայ թարգմանութեան. զառաջինն ած ի լոյս ըստ կրկին ձեռագիր օրինակաց, հանդերձ բ լուսագիր նմանատպութեամբ նոցին, Գրիգոր Խալաթեանց, Մոսկուա, 1899թ.:
- ՆՅԲ, Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. 1-2, Վենետիկ, 1836-1837թթ.:
- Շիր., Հարց և լուծմ., Անանիայի վարդապետի Շիրակունւոյ /յաղագս/ հարցման եւ լուծման, ՄՅ, Դ:
- Ոսկ., գծ., Մեկնութիւն գործոց առաքելոց խմբագիր արարեալ նախնեաց յՈսկերերանէ և յԵփրեմէ, Վենետիկ, 1839:
- Ոսկ., Ես., Յովհան Ոսկերերանի Մեկնութիւն Եսայեայ մարգարէի, Վենետիկ, 1880թ.:
- Ոսկ., ճառք, Յովհաննու Ոսկերերանի ճառք, Վենետիկ, 1861թ.:
- Ոսկ. ճառք Անդր., տե'ս Ոսկ., ճառք /Անդրիական ճառերը հետիւինգերորդդարյան են/:

- Ոսկ., ճառք նշխ., Ս. Յովհան Ոսկերեբան, ճառք. նշխարք ի մեկնութեանց Սուրբ Գրոց. աշխատասիրությամբ Հակոբ Քյոսեյանի, Ս. Էջմիածին, 2008թ.:
- Ոսկ., Մտք., Յովհաննու Ոսկերեբանի յաւետարանագիրն Մատթէոս, Վենետիկ, 1826թ.:
- Ոսկ., Յի., Յովհաննու Ոսկերեբանի Մեկնութիւն Աւետարանի Յովհաննու, Պօլիս, 1717թ.:
- Ոսկ., Պօղ., Յովհաննու Ոսկերեբանի Մեկնութիւն թղթոցն Պօղոսի. հտ. Ա, Բ, Վենետիկ, 1862թ.:
- Ուխտ., Ուխտանէս եպիսկոպոս, Պատմութիւն Հայոց, Վաղարշապատ, 1871թ.:
- Ուռհ., Մատթէոս Ուռհայեցի, Ժամանակագրութիւն, Վաղարշապատ, 1898թ.:
- Պատմ. Աղեքս., Պատմութիւն Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ. աշխատասիրությամբ Հասմիկ Սիմոնյանի, Ե., 1989թ.:
- Պիսիդ., Վեցօրեայք Գէորգայ Պիսիդեայ իմաստասիրի. տպագրեալ հանդերձ յոյն բնագրաւ եւ լուսաբանեալ ի Խ. Աթանաս Վ. Տիրոյեան, Վենետիկ, 1900թ.։ Նշվում են տողահամարները:
- Պրպմ., Գիրք պարապմանց սրբոյն Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ, Պօլիս, 1717թ.:
- Սարգ. Կ., Սարգիս Կունդ, Մեկնութիւն կաթողիկեայ թղթոց. աշխատասիրությամբ՝ Հակոբ Քյոսեյանի, Էջմիածին, 2003թ.:
- Սեբ., Պատմութիւն Սեբեոսի. քննական բնագիրը Գ. Վ. Աբգարյանի. արևելահայերեն թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Գուրգեն Խաչատրյանի և Վանո Եղիազարյանի, Ե., 2004թ.։ / Գ. Խաչատրյանը կազմել և հրատարակել է սույն գործի համաբարբառը/:
- Սեբեր., Սեբերիանոսի Եմեսացւոյ ճառք, Վենետիկ, 1830թ.:
- Սիմ. Աղծն., Մատ., Հ. Քյոսեյան, Սիմեոն Աղծնեցու Մատենագությունը. տե՛ս «Աճենյան մատենաշար, Ա», Ե., 2002թ.:
- Սոկր., Եկեղ. պատմ., Սոկրատայ Սքուլաստիկոսի Եկեղեցական պատմութիւն, Վաղարշապատ, 1897թ.:

Սոփ., Սոփերք հայկականք: Տարբեր թվերի հրատարակություններ,
Վենետիկ:

Ստ. Սիւն., Ստեփանոս Սյունեցու տարբեր գործերը՝ ղետեղված ՄՅ,
Զ:

Վ. Արև., Դան., Վ. Արևելցի, Մեկնութիւն Դանիէլի մարգարէութեան
/տե՛ս Յին կտակարանների գրքերի մեկնություններ, 20. աշխա-
տասիրող Յակոբ Քյոսեյան, Ս. Էջմածին, 2007թ.:

Վահր. Բաբ., Բան. տէր., Վահրամ վարդապետի եւ ուղղափառ կիլի-
կեցւոյ յարմարեալ զտրոց նախնեացն խաւսս ի բան տէրունա-
կան. «Հայր մեր որ յերկինս», «Էջմածին», ԺԲ, 2006թ.:

Վարք հրնց, Վարք սրբոց հարանց, Վենետիկ, 1855թ.:

Վարք և վկ., Վարք և վկայաբանութիւնք սրբոց, Վենետիկ, 1874թ.:

Վկ. արև., Աբրահամու հոստովանողի Վկայք արևելից, Էջմիածին,
1921թ.:

Վրդ. Այգ., Հաստ., Վարդան Այգեկցի, Գիրք հաստատութեան եւ ար-
մատ հաւատոյ, Ե., 1988թ.:

Տաթև., Լուծմ. պրպ., Գրիգոր Տաթևացի, Լուծումն Պարապմանց
Կիւրղի: /Այս գործը ներառվում է Կիւրեղի «Գիրք պարապման-
ցի» մեջ/:

Տիմ. Կուզ, Տիմոթէոսի /Կուզի/ եպիսկոպոսապետի Աղեքսանդրեայ
Հակաճառութիւն, Էջմիածին, 1908թ.:

Փարպ., Ղազարայ Փարպեցւոյ Պատմութիւն Հայոց և Թուրքք առ
Վահան Մամիկոնեան. աշխատասիրութեամբ Գ. Տէր- Մկրտչեան
եւ Ստ. Մալխասեան, Տփղիս, 1904թ.:

Փարպ. ԲՄ, Սուրադյան Պ., Յուզբաշյան Կ., Ղազար Փարպեցու
Պատմության նորահայտ պատառիկը, ԲՄ, 1973թ.:

Փարպ., Թղթ, տե՛ս Փարպ. համառոտագրությունը:

Փիլ., Բանք, Փիլոնի Եբրայեցւոյ Բանք երեք..., Վենետիկ, 1822թ.:

Փիլ., ճառ., Փիլոնի Հեբրայեցւոյ ճառք թարգմանեալք ի նախնեաց
մերոց, Վենետիկ, 1892թ.:

Փիլ., Մնաց., Փիլոնի Եբրայեցւոյ Մնացորդք ի հայս, Վենետիկ,
1836թ.:

Փիլ. Տիր., Ժամ., Փիլոն Տիրակացի, Ժամանակագրութիւն, ՄՅ, Ե:

- Օձն. /Մատ./, Յովհաննու Իմաստասիրի Աւծնեցոյ Մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1833թ. նաև՝ 1953թ.:
- Օձն., Ժող., Յովհաննու Իմաստասիրի Հայոց կաթողիկոսի սակս ժողովոց..., տե՛ս Գիրք թղթոց, Երուսաղէմ, 1994թ.:
- Օձն., ՄՀ, Հ. Օձնեցու մի շարք գրվածքներ՝ զետեղված ՄՀ, հտ. է, 2007թ.:
- Օձն. Զրստ., Յովհաննու Իմաստասիրի Հայոց կաթողիկոսի խոստովանութիւն անշարժ յուսոյ մարմնանալոյ բանին Զրիստոսի եւ ընդդէմ դաւանողաց զմի Զրիստոս յերկուս բնութիւնս, «Արարատ», 1896թ.:
- Օրբ., Պատմ., Ստեփաննոս Օրբելեան, Պատմութիւն տանն Սիսական. ի լոյս ընծայեաց Մկրտիչ Էմին, Մոսկվա, 1861:
- KB, Кавказ и Византия, Ереван:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

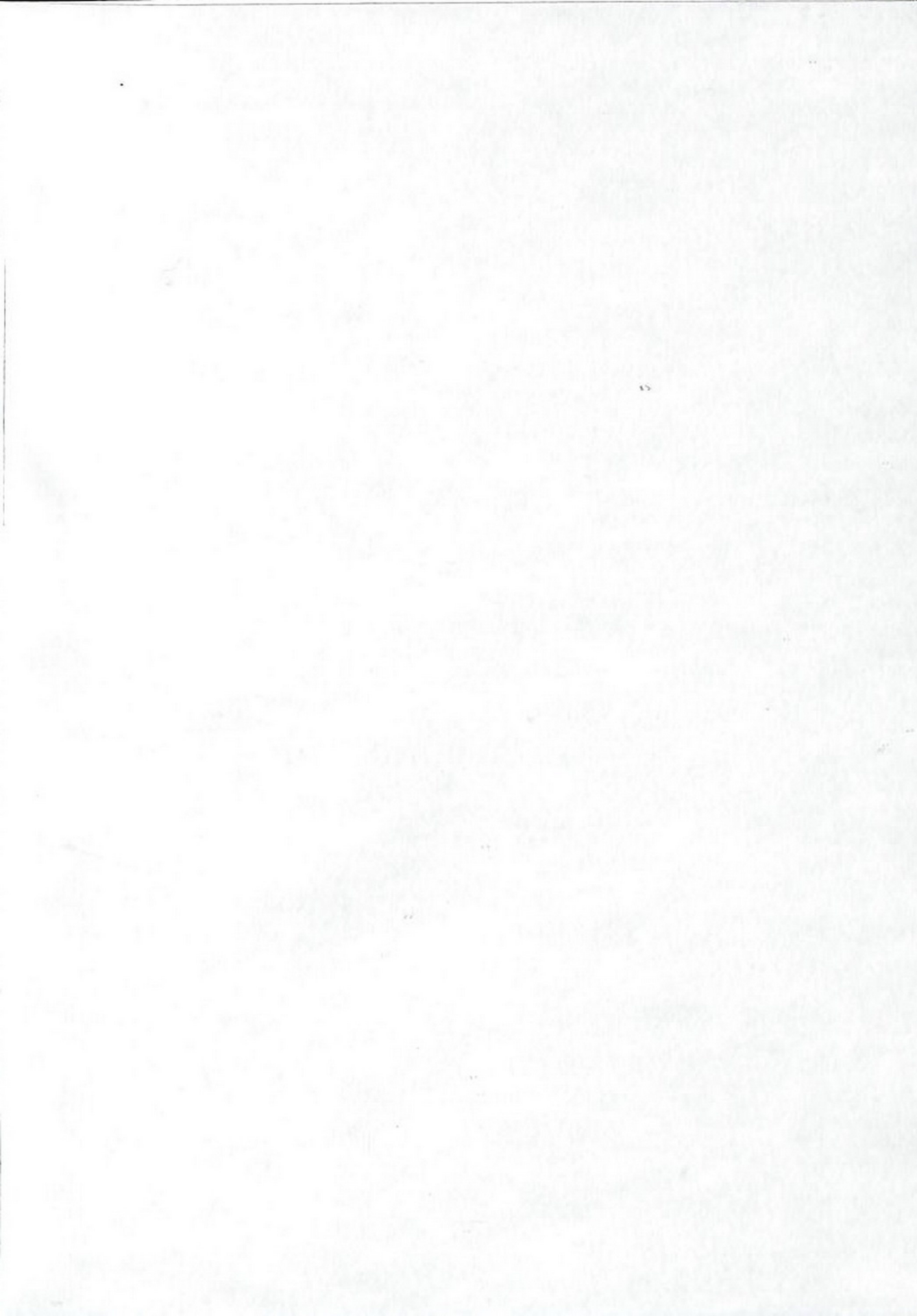
Ներածություն.....	5
Ածանցավոր կազմություններ.....	12
Բայակերտ ձևույթներ. բայակազմություն.....	27
Պարզ բառեր.....	31
Բարդ բառեր.....	35
Բառիմաստներ.....	
ՆՅԲ-ում չվկայված բառաշերտի որոշ դասակարգումներ	44
Բառաքնական դիտարկումներ.....	53
Բառապաշարի իմաստային խմբեր.....	66
Ծանոթագրություններ.....	74
Համառոտագրություններ.....	79

ԼԱՎՐԵՆՏԻ ՇԱՀԵՆԻ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԳՐԱԲԱՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՅԵՐ

Հրատ. խմբագիր՝ Ա. Սահակյան
Համակարգչային էջադրումը՝ Վ. Պապյանի

Հրատ. պատվեր N 247
Ստորագրված է տպագրության 30.11. 2009թ.:
Չափսը՝ 60 x 84 1/16: Թուղթ՝ օֆսեթ N 1:
5,7 տպագր. մամուլ: Տպաքանակը՝ 150 օրինակ:
Գինը՝ պայմանագրային:

[1000yp.]

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0143488

